

HAL
open science

Guus, aka Sigidi (Chadic, West-B, South-Bauchi): Grammatical notes and vocabulary

Bernard Caron

► **To cite this version:**

Bernard Caron. Guus, aka Sigidi (Chadic, West-B, South-Bauchi): Grammatical notes and vocabulary. Afrika und Übersee, 2001, 84, pp.1-60. halshs-00644644

HAL Id: halshs-00644644

<https://shs.hal.science/halshs-00644644v1>

Submitted on 28 Nov 2011

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Gùùs, aka Sigidi (Chadic, West-B, South-Bauchi): Grammatical notes and vocabulary

B. CARON
Llacan*

1. Introduction

In his 1975 monograph entitled *Boghom and Zaar : vocabulary and notes*, Kiyoshi Shimizu wrote :

In addition to the Zaar dialects, we may perhaps be able to include the language of the Sugudawa to Zaar, for my informant of Zaar from Kal says that his dialect and this 'language' are mutually intelligible. [...] the Kal forms seemed to have the original tone reconstructed for the Proto-Barawa. In addition, the independent pronouns elicited for the Kal dialect seemed to preserve the older status of the language. (p.6)

Gùùs, called Sigidi by Shimizu (78 : 13) belongs to the Southern Bauchi group of the West Chadic-B sub-branch of Chadic (Afroasiatic). It is part of the Zaar dialect continuum and apart from these mentions by Shimizu, remains undocumented. The following notes will confirm Shimizu's intuitions.

Gùùs¹ is the ethnonym of a group of people living in 16 villages or so around Sigidi, in the southern part of Bauchi state, Nigeria². A Gùùs person is **mur gúús**. **Guus** is a verb meaning *be*

---

* Llacan (Langage, Langues et Culture d'Afrique Noire), UMR 7594 (CNRS, Inalco, Paris7) - 7, rue Guy-Môquet 94801 VILLEJUIF Cedex France. caron@vjf.cnrs.fr. This paper was inspired by Jaggard (98) which convinced me of the interest of publishing descriptive material without waiting for a full phonological or comparative analysis. Let him be thanked for it.

¹ Transcription system : Long vowels are indicated by double letters ; low (Lo=L) tone = à/àà ; high (Hi=H) tone = á/áá ; middle (Mid=M) tone = a/aa ; falling tone = â/ââ ; rising tone = ǎ/ǎǎ. We have preferred to use the IPA instead of Hausa spelling conventions to transcribe Gùùs sounds. i.e. Hausa **c** is **ɕ** ; **j** is **ɟ** and **y** is **ɟ**. Abbreviations : *adv.*, adverb ; *Aor.*, aorist ; *C*, consonant ; *conj.*, conjunction ; *Cont.*, continuous ; *det.*, determiner ; *Fut.*, future ; *Hab.*, habitual ; *id.*, ideophone ; *Imm.*, immediate ; *Ipl.*, plural imperative ; *Irr.*, irrealis ; *n.*, noun ; *n.col.*, collective (=non-count) noun ; *num.*, numeral ; *Perf.*, perfective ; *Pl.*, plural ; *prep.*, preposition ; *Rec.*, recent ; *Rem.*, remote ; *Spec.*, specific usage ; *Subj.*, subjunctive ; *V*, short vowel ; *v.*, verb ; *v.i.*, intransitive verb ; *v.t/i.*, transitive and intransitive verb ; *Vn*, verbal noun ; *VV*, long vowel.

² These villages or wards are : Jigi, Kufai, Tungri,

Bulli, Bakin Kogi, Sidai, Mulagri, Mun Zlar, Kundum, Mun Sanyi, Ngebbi, Sigdin Shegu, Sigdin Yashi, Tulai, Tsamiya, Padama. After a short visit to the Sarkin Jigi in 1995, the data for this article was collected in Jos in two weeks in August 1996 from Ibrahim Isa Jigi, then 31, a teacher of English in a Federal College of Education.

old, ancient. They refer to a human being as **zaar** (pl. **zaarsə**) and to the language they speak as **vì kə gúús** (lit. *the mouth of the Gùùs, or the ancient language*).

2. Phonology

2.1 Consonant phonemes

p	p ^j	t	ts	tʃ	k	k ^j	k ^w	ʔ	
b	b ^j	d	dz	d ^w	ɕ	g	g ^j	ɣ	
ɓ		ɗ							
mb		nd	ndz	nd ^w	ndɕ	ndɕ ^w	ŋg	ŋg ^j	ŋg ^w
f		s			ʃ				(h)
v		z			ʒ				
		ɬ	ɬ ^j	ɬ ^w					
		ɓ	ɓ ^j	ɓ ^w					
m	m ^j	n			ɲ				
		r							
		l							
					j				
					'j				

As in Hausa, all Gùùs words begin with a consonant and vowel-initial words in the transcription are preceded by a glottal stop : **ii**, *do* = **ʔii** Consonants are labialised in front of short /u/ and /o/. **gón**, *some* = [gón] ; but [gón], *cola nut*. **g**, **ng**, **m**, **n** and **ɲ** are palatalised in front of /i/ and /e/.

2.2 Vowels

Gùùs has a six-vowel system, all of them occurring short and long, with no nasals.

short			long		
i		u	ii		uu
e	ə	o	ee	əə	oo
	a			aa	

Pending a deeper phonological analysis, we have chosen to account for diphthongs as a sequence vowel+glide : **a(a)w** ; **a(a)j** ; **oj** ; **uj**.

2.3 Tones

Gùùs has three levels of tone (Hi, Mid and Lo), plus a rising tone (Lo-Hi) and a falling tone (Hi-Lo).³

3. Verbal morphology

3.1 Monosyllabic verbs

Two thirds of the verbs are monosyllabic. They all have a Mid lexical tone.

3.2 Polysyllabic verbs

Apart from those borrowed from Hausa, all polysyllabic verbs are disyllabic, and have either M or MH tone schemes. The tones don't seem to be predictable :

<i>lick</i>	batə	<i>try</i>	bitá
<i>be far</i>	mbəgó	<i>answer</i>	ngigə

³ This corresponds to a shallow phonological analysis corroborated by oppositions such as : **tʃi jaatsá**, *he is harvesting* ; vs. **tʃi jàatsá**, *they are harvesting*.

3.3 Verb plurals

Verbs have a plural Imperative, formed with a **-(ə)n** suffix and HL(L) tones.

	Verb	Plural Imperative
<i>unroll</i>	taa	táàn
<i>knead</i>	kaas	káásən
<i>chop</i>	jaatsó	jáátsən
<i>lick</i>	batə	bátən

There are traces of a pluractional derivation through lengthening of the first vowel :

<i>combine, glue</i>	mbatsó	<i>gather</i>	mbaatsó
<i>bite</i>	nas	<i>chew</i>	naas
<i>tie</i>	nat	<i>tie</i>	naat
<i>see, look at</i>	ɲgal	<i>examine</i>	ɲgaal
<i>answer</i>	ɲgigə	<i>refuse</i>	ɲgiigə
<i>cease</i>	ɓer	<i>stand, stop</i>	ɓeer

3.4 Verbal extensions

One verbal extension was identified, elicited with Hausa grade 5 ‘causative’ verbs. It is not very productive. The form is **-(ə)r** with a Mid-Hi tone scheme.

original vb.	Hausa	Gùùs	derived vb.	Hausa	Gùùs
<i>come out</i>	fita	taj	<i>get out</i>	fitar (da)	tar
<i>enter</i>	shiga	wat	<i>let in</i>	shigar (da)	wadɔr
<i>get up</i>	tashi	sor	<i>make stand</i>	tasar (da)	sorɔr
<i>lie down</i>	kwanta	ndəbáát	<i>lay down</i>	kwantar (da)	ndəbaatɔr
<i>come down</i>	sauka	suɟ	<i>take down</i>	saukar (da)	sur

3.5 Verbal nouns

Three classes of verbal nouns can be identified :

(i) **-i** suffix and L tones.

<i>beg</i>	fwaal	fwààlì
<i>knead</i>	kaas	kààɲì
<i>boil</i>	dəkəl	dəkə̀lì
<i>sleep</i>	ndəbáát	ndə̀bààtɲì

(ii) **-ntɲi** suffix and MH tone. They correspond to monosyllabic verbs in CVV, and a few monosyllabic verbs ending in **j**, **w**, **ɲ** or **r**.

<i>unroll</i>	taa	tanɲí
<i>dig</i>	zuu	zunɲí
<i>shoot</i>	mboj	mbonɲí
<i>throw</i>	muɲ	munɲí
<i>cut</i>	ɬaw	ɬonɲí
<i>spin</i>	tar ⁴	tanɲí

A few monosyllabic verbs in CVV take a (i) Vn

<i>lie down</i>	taa	tààjì
<i>grow</i>	luu	lùntì

(iii) verbal nouns of verbs borrowed from Hausa, keeping their original Hausa form, with L tones.

⁴ **tar** may be the causative of **taa** (Vn **tanɲí**), *unroll*.

<i>ask</i>	tamba	tàmbà
<i>hobble</i>	tarná	tàrnà
<i>protect</i>	tsare	tsàrè
<i>think</i>	lumpaasa	lùmpààsà

4. Numerals

1	láàŋ, nà'àŋ	11	kwadól-ná'aŋ
2	mbəfi	12	kwadól-mbófi
3	máàj	13	kwadól-máàj
4	wopsə	20	ban-mbəfiiri
5	nantam	21	ban-mbəfi-ná'aŋ
6	lim	30	fir-máàj
7	usumáàj	40	fir-wopsə
8	usóòpsə	50	fir-naantam
9	naturòpsə	100	laɓi
10	kwatu	10000	laɓi-kwatu

5. Nouns

There is no morphological gender in Gùùs, but plurals are well developed.

5.1 Noun plurals

Two classes of plural can be distinguished :

Regular plurals (probably the more recent), use suffixes. The most common is **-sə** frequently combined with lengthening of a radical vowel, plus some other morphological accidents (apophony, restitution of etymological consonants, etc.). The tone scheme of the singular is generally preserved in the plural.

<i>pumpkin</i>	ɓòláj	ɓòlààŋsə
<i>cloud</i>	ɓùún	ɓùùnsə
<i>groundnut</i>	dál	dàlsə
<i>shrew</i>	ɕʒaaba	ɕʒìbààgsə
<i>stone</i>	dààj	dààŋsə

Nouns finishing in ə or a replace these with a **-ees** suffix:

<i>locust-bean</i>	ɓəłkə	ɓəłkees
<i>bucket</i>	gùùgá	gùùgèès
<i>ululation</i>	gùùdá	gùùdèès
<i>thorn</i>	jìbgə	jìbgèès
<i>leaves</i>	waldə	waldèès

Other plurals, limited in number (and probably older), don't use these suffixes, but display different types of vowel lengthening and apophony :

<i>iguana</i>	dəgər	dəgèèr
<i>worm</i>	zìbər	zìbèèr
<i>baboon</i>	fõyŋ	fùgáán
<i>lizard</i>	ɓǎyŋ	ɓùgòòn
<i>squirrel</i>	ɕàtʃì	ɕətààj
<i>bone</i>	ɕera	ɕiraaj
<i>broom</i>	votsə	vwaatsə

Finally, plural of terms of kinship are formed with the word **kə** used before the singular : **kə ɕʒìgè** = *grand-fathers* ; **kə ɕʒíka** = *grand-children* ; **kə kááwù** = *uncles*, etc.).

5.2 Possessive NP + NP constructions

Like in Hausa, possessive constructions in Gùùs use a genitive link : **kè**. The use of the genitive link is not limited to possession, but expresses a more abstract link between two notions. It is used also for adjectival constructions (**mángoro kè láàŋ**, *a red mango* ; **àláde kè mǎǎḡi**, *sow = pig of female*) and composition. (**mǎǎǎǎjèèn kè ŋǎǎǎǎtǎ**, *beard = hair of chin* ; **ḡǎǎǎ kè vǎǎǎǎn**, *bilharziosis = urine of blood*).

5.3 Adjectival nouns

In Gùùs, most qualities are expressed by verbs. The few adjectives comprise colour terms (*black, white, red and yellow* ; *blue* is borrowed from Hausa), terms referring to human states (*male, female, young, drunk, lazy, insane*) and a few other basic adjectives (*long, big, new, round*). (Cf. the lexicon at the end of the article.)

5.4 Derived nouns

Abstract nouns are derived from nouns and verbs with a **-tǎ** suffix.

<i>bachelor</i>	gùùrì	<i>celibacy</i>	gùùrtǎ
<i>beat, kill (v.)</i>	dúu	<i>murder, drunkenness</i>	dúuntǎ
<i>walk (v.)</i>	dǎj	<i>journey</i>	dǎntǎ
<i>meet</i>	bom	<i>celebration</i>	bomtǎ
<i>thief</i>	mǎǎǎǎr	<i>theft</i>	mǎǎǎǎrtǎ

6. Deictics

6.1 Indefinite determiner

The indefinite determiner is **gón** [**gwón**] for the singular, and **ǎǎǎ** for the plural. It occurs on the right of the NP : **kùn gón kap ǎǎǎǎǎǎǎ**, *a boy is harvesting corn* ; **mimíri ǎǎǎ kap ǎǎǎǎǎǎǎ**, *some children are harvesting corn*.

6.2 Definite determiner

The definite determiner is **-i** : **ǎǎǎǎ**, *child* ; **ǎǎǎǎǎ**, *the child* ; **ǎǎǎǎ**, *horse* ; **ǎǎǎǎǎ**, *the horse* ; **maadǎ**, *goat* ; **maadǎǎ**, *the goat*.

6.3 Demonstratives

	this	that	over there
sg	ǎǎǎǎ	ǎǎǎǎǎǎǎ	ǎǎǎǎǎǎǎǎǎǎ
pl	ǎǎǎǎ	ǎǎǎǎǎǎǎ	ǎǎǎǎǎǎǎǎǎǎ

Demonstratives occur on the right of the NP, and the Lo tone of the last syllable of the noun lowers the Mid tone of the first syllable of the deictic : **ǎǎǎǎǎǎǎ ǎǎǎǎǎǎǎ**, *these heads* ; **vǎǎǎǎǎǎǎ ǎǎǎǎǎǎǎ**, *these houses*.

6.4 'here' and 'there' locative adverbs

here : **ǎǎǎǎ** ; *there* : **ǎǎǎǎǎ**.

6.5 Existential predicator

The existential predicator "it is" (Hausa **nee/cee**) is (**nǎ**)... **ǎǎ**. **ǎǎ** copies the preceding tone : **gùnì zaar ǎǎ**, *this is a man* ; **lùùk ǎǎ** , *it's meat* ; **nǎ ǎǎǎǎǎǎ ǎǎ**, *it's a vulture*.

7. Pronominal paradigms

7.1 Subject pronouns

	Subjunctive	Perfective	Imperfective	Aorist	Future	Habitual ⁵
1sg.	mə	map	məkap +H	ma	mə +H	məka / mak + H
2sg.	kə	kap	kəkap +H	ka	kə +H	kəka / kak + H
3sg.	ʈi	ʈap	ʈikap +H	ʈa	ʈi +H	ʈika / ʈak + H
1pl	mə̀	màp	mə̀kàp +H	mà	mə̀ +H	mə̀kà / màk + H
2pl	kə̀	kàp	kə̀kàp +H	kà	kə̀ +H	kə̀kà / kàk + H
3pl	ʈì	ʈàp	ʈìkàp +H	ʈà	ʈì +H	ʈìkà / ʈàk + H

	Immediate past	Recent Past	Remote Past	Irrealis
1sg.	maa	mam +H	mósɔ̀n	mâs
2sg.	kaa	kam +H	kósɔ̀n	kôs
3sg.	ʈaa	ʈam +H	ʈísɔ̀n	ʈis
1pl	màà	màm +H	məsɔ̀n	màs
2pl	kàà	kàm +H	kəsɔ̀n	kàs
3pl	ʈàà	ʈàm +H	ʈisɔ̀n	ʈis

Comments : Subject pronouns are pre-verbal. The Lo tone of plural pronouns spreads on to the following Mid tone of the verbs, except in the Imperfective, Future and Recent past where they are followed by a floating Hi tone. With a nominal subject, specific morphemes appear for each tense.

7.1.1 Subjunctive

The Subjunctive markers are **gu** for the singular and **gi** for the plural. This is the only case where there is a distinction between singular and plural.

mə kap mbɔ̀ʒin kùn gu mbwaa jaàʒí.
I Cont. wanting child Subj. shoot bird

I want the child to shoot birds.

mə kap mbɔ̀ʒin mimûr gi mbwaa jaàʒí.
I Cont. wanting children Subj. shoot bird

I want the children to shoot birds.

7.1.2 Perfective

The marker is **ap**. It is suffixed to the preceding word.

kùn gón-ap mbwaa jaàʒí.
child some+Perf. shoot bird

A child has shot a bird.

7.1.3 Imperfective

The marker is **kap** followed by a floating Hi tone.

kùn gón kap mbwáá jaàʒí.
child some Perf. shoot bird

A child is shooting a bird.

7.1.4 Aorist

The marker is **a**. It is suffixed to the preceding word.

kùn gón-a mbwaa jaàʒí.
child some+Aor. shoot bird

A child shot a bird.

⁵ Cf. Hausa **yi ta**.

7.1.5 Future

The marker is **və** followed by a floating Hi tone.

kùn gón və mbwáá jààǵí.
 child some Fut. shoot bird
A child will shoot a bird.

7.1.6 Habitual

The marker is **ak**, suffixed to the preceding word. It is followed by a floating Hi tone.

kùn gón-ak dúú karáŋ.
 child some+Hab. beat dog
A child kept beating (the) dog.

7.1.7 Immediate past

The marker is **aa**, suffixed to the preceding word. This tense is compatible with **ɔ̀həntá**, *this morning*.

kùn gón-aa ɬaw maadó.
 child some+Imm.Past slaughter goat
A child slaughtered a goat (this morning).

7.1.8 Recent past

The marker is **am**, suffixed to the preceding word. It is followed by a floating Hi tone. This tense is compatible with **amní**, *yesterday*.

kùn gón-am mbwáá jààǵí.
 child some+Rec.Past shoot bird
A child shot a bird (yesterday).

7.1.9 Remote past

The marker is **ásón**, suffixed to the preceding word. This tense is compatible with **aani**, *formerly*.

kùn gón-ásón ɖuu karáŋ.
 child some+Rem.Past shoot bird
A child shot a bird (formerly).

7.1.10 Irrealis

The marker is **âs**, suffixed to the preceding word. The mark appears both in the conditional and in the main clauses.

kùn gón-âs ɖuu karáŋ, ʈʈis məs.
 child some+Irr. beat dog 3s.+Irr. die
If a child had beaten the dog, it would have died

Realis conditions are introduced by **'n** followed by the Aorist.

'n ka ɖuu karáŋ, ʈʈi mǎʃi.
 if you+Aor. beat dog 3s.+Fut. die
If you beat the dog, it will die.

7.2 Other pronouns

	Object pronouns	Possessive pronouns	Independent pronouns
1sg.	-(ə)m	gùgè / -gè	ɲááni
2sg.	kə	gwààgí / -ààgè	kjááni
3sg.	tə	gwààǵí / -ààs	ʈʈááni
1pl	mé	gwàámmí / -ààgmè	ɲààné
2pl	kón	gwààgóni / -ààgèn	kjààné
3pl	ʈʈán	gwààgósan / -ààgèsàn	ʈʈààné

The singular object pronouns have a Mid tone which assimilates to any preceding Lo tone. There is no specific marking of the Dative.

8. Syntax

8.1 Tone sandhi

Even in the little data we have, one can but notice the importance of tone sandhi in nominal and verbal phrases.

8.1.1 Nominal phrases

The Lo tone of the genitive link spreads rightward on to the next Mid tones : **sà̀nè kɛ̀ zəl**, *the situation of the world* (cf. Hausa 'zaman duniya' ; world = zəl) ; **rùndúy kɛ̀ mà̀àn**, *bull* (lit. cow of male ; male = maan). When the genitive link is omitted, the Lo tone remains and spreads in the same way : **mur gùpì**, *blacksmith* (lit. man of forging ; forging = gùpì). When followed by a Lo tone word, the genitive link raises the first tone : **ƙùù kɛ̀ lɔ̀pà**, *wild animals* (lit. meat of bush ; bush = lɔ̀pà) ; **vù̀n kɛ̀ ƙù̀ùn**, *cobweb* (lit. house of spider ; spider = ƙù̀ùn).

8.1.2 Verbal phrases

Rem : the Lo tone of plural pronouns spreads on to the following Mid tone of the verbs, except in the Imperfective, Future and Recent past where they are followed by a floating Hi tone. The singular object pronouns have a Mid tone which assimilates to any preceding Lo tone.

When a direct object begins with a Lo tone, it becomes Hi : **ƙɛ̀ kom ƙù̀ù kɛ̀ lɔ̀pà**, *he hunted wild animals* (ƙù̀ù kɛ̀ lɔ̀pà = wild animals) ; **ƙɛ̀ lii kà̀ráy**, *he beat the dog* (dog = kà̀ráy).

8.2 Negatives

The same negative particle **á?à̀ŋ** appears at the end of all negative sentences.

ƙɛ̀   **lɔ̀p-á?à̀ŋ.**
he+Imm.Past   jump+Neg.
He did not jump.

In the Perfective, an extra **í** is inserted between the subject pronoun and the verb :

ƙɛ̀   **í**   **jaatsó**   **jáàw**   **gwààŋ-á?à̀ŋ**
he+Perf.   Neg.   cut   corn   his+Neg.
He has not yet harvested his corn.

8.3 Question

8.3.1 Yes/no questions

Yes/No questions are expressed through intonation, without any syntactic change to the sentence. A **-aa** is suffixed to the last word of the sentence.

ƙɛ̀   **man-aa?**
he+Aor.   Come+Quest.
Did he come ?

ka   **ŋgal**   **maa? (= mɔ̀-aa)**
you (sg.)+Aor.   see   me+Quest.
Did you see me ?

8.3.2 Wh- questions

Questions words appear *in situ*.

wà̀nà̀ŋ   **a**   **mani?**
who   Aor.   arrive+Det.
Who came ?

ƙɛ̀   **sən**   **èén?**
he+Aor   stay   where ?
Where did he stay ?

ka   **man**   **jemjí?**
you (sg.)+Aor.   arrive   when ?
When did you arrive ?

9. References

- Caron, Bernard. (2000). *A propos de Kal et de Sigidi : problèmes de dialectologie zaar (tchadique sud-Bauchi)*. Communication au Troisième Congrès International de Linguistique Africaine (Lomé, 21-25 août 2000).
- Jaggar, Philip J. Guruntum (gùrdũŋ) (West Chadic-B): Linguistic Notes and Wordlist. *African Languages and Literatures*, 1988, n° 2, vol. 1, p. 169-189.
- Schneeberg, Nan. Sayanci verb tonology. *Journal of African Languages*. Special *Chadic Issue*, 1971, n° 1, vol. 10, p. 87-100.
- Schneeberg, Nan. Sayanci Phonology. Ph.D. : Indiana University. 1974.
- Shimizu, Kiyoshi. Boghom and Zaar: Vocabulary and Notes. Kano :, 1975, 40 p. Coll. Centre for the Study of Nigerian Languages Monograph.
- Shimizu, Kiyoshi. (1978). *The Southern Bauchi Group of Chadic Languages. A survey report*, 50 p. Coll. *Africana Marburgensia* ; n° 2 (Special Issue).

G̀ùs — English Wordlist

a

- a v̀ari** *prep.* inside.
a ɛ́i kə *prep.* in the middle of.
àddà *n.* sword, machete. *Pl:* àd̀àks̀.
ádúwa *n.* desert date tree.
agéé *adv.* there.
àgwààgwa *n.* duck. *Pl:* àgwààgi.
àjàbà *n.* banana.
àládé *n.* pig. *Pl:* àl̀ad̀ú.
àládé k̀è m̀əɟ̀i; sow.
àládé k̀è nd̀ər; wart-hog.
àlbàsà *n.* onion.
àlkámà *n.* wheat.
àllúúrà *n.* needle.
- àmni** *n.* yesterday.
àndó *n.* tomorrow.
aníí *adv.* here.
aani *adv.* formerly, in the past.
àngò *n.* bridegroom. *Pl:* àngúnà.
àngulu *n.* vulture.
ará *v.* lend, borrow. *Vn:* àrà; *IPl:* áràn.
àɟ̀úúta *n.* snare.
awartaki *n.* tongs.
awre *n.* marriage.
ázùrpà *n.* silver.

b

- báábá** *n.* indigo.
bàdúnkù *n.* leatherworker.
bàgo *n.* communal hunting.
bàkà *n.* bow. *Pl:* b̀uk̀àks̀.
balkam *n.* kitchen. *Pl:* balkaamsə.
bááma *n.* swimming. *Spec:* ii ɲaa bááma 'swim'.
ban̄go *n.* ruins of building.
bàwtà *n.* slavery.
bélbéla *n.* white egret.
bijá *v.* pay. *Vn:* bíj̀a; *IPl:* bíj̀àn.
bìɟ̀i *n.* black spitting snake sp.
bìɟ̀iwáála *n.* skink-lizard.
bìɟ̀ù *n.* grave. *Pl:* bíɟ̀ùs.
bòbí *n.* frog. *Pl:* b̀ò̀p̀s̀.
- bòòkítù** *n.* bucket.
bom *v.* meet. *Vn:* b̀òm̀i; *IPl:* b̀òm̀èn.
bòmt̀ə *n.* celebration. *Pl:* bwààm̀t̀ə.
bòràŋ *n.* maize. *Pl:* b̀ò̀rà̀ŋ̀s̀.
bóɾɛntɛɲ *id.* hollow.
booto *n.* decorative top of the roof, made of mat.
bùbújì *n.col.* wasp.
bùlók *n.* brick.
bùngál *n.* basket. *Pl:* bùngè̀l̀s̀ə.
buur *v.* live. *Vn:* bù̀r̀i.
burtu *n.* ground hornbill.
bùtùúr *n.* quiver. *Pl:* butoor.

b

- bag** *v.* take, carry. *Vn:* b̀à̀g̀i; *IPl:* b̀àá̀g̀èn.
bǎɲɲ *n.* lizard. *Pl:* bugoon.
ban *v.* finish. *Vn:* b̀à̀ǹi; *IPl:* b̀á̀ǹèn.
bànì *n.* end. *See:* ban.
baté *v.* snap (a thread). *Vn:* b̀à̀t̀i; *IPl:* b̀ó̀rà̀à̀t̀èn.
bàt̀ə *n.* thirst.
batə *v.* lick. *Vn:* b̀à̀t̀ɟ̀i; *IPl:* b̀á̀t̀èn.
baatsə *n.* itili.
bəl *v.* separate. *Vn:* b̀ə̀l̀i; *IPl:* b̀ə̀l̀èn.
bəs *v.* strike fire. *Vn:* b̀ə̀s̀i; *IPl:* b̀ə̀s̀èn.
bə̀skə *n.* rope (gen.). *Pl:* b̀è̀s̀k̀ə.
bə̀tkə *n.* locust-bean tree. *Pl:* b̀ə̀t̀k̀eəs.
betár *n.* late millet sp.
biljeen *v.* divide, share out. *Vn:* bíljè̀ǹi; *IPl:* bíljè̀ǹ.
- bíljè̀ǹ.**
bílúú *n.* diving. *Spec:* ii ɲaa bílúú 'dive'.
bìh̀ənt̀ə *n.* morning.
bítə *v.* try. *Vn:* bíɟ̀i; *IPl:* bí̀t̀èn.
bìzà *n.* urine.
bìzà k̀ə v̀ó̀rà̀àn; bilharzia.
bjaŋg *v.* begin. *Vn:* b̀ɛ̀ŋ̀g̀i; *IPl:* b̀j̀á̀ŋ̀g̀èn.
bòláj *n.* pumpkin. *Pl:* b̀ò̀l̀à̀à̀ŋ̀s̀ə.
bul *n.* bed-bug. *Pl:* b̀ul̀s̀ə.
bùún *n.* cloud, harmattan. *Pl:* bù̀ù̀ǹs̀.
bur *n.* kunu.
buruŋ *n.* wall of room.

d

dàbíínò *n.* date palm.
dàbél-tàwsè *n.* palm of hand.
daaɕɕija *n.* embroider.
dàgà *n.* finger millet.
dáke kè káro *n.* castrated ram.
daksó *v.* do; used only with 'dance' as an object. *Vn:* **dəgààŋi**; *IPl:* **dəgààsən**.
dàl *n.* groundnut. *Pl:* **dàlsə**.
dàl m̀ats̀ung̀unà; Bambara groundnut (lit. groundnut of Muslims).
dààm *n.* iron. *Pl:* **dààmsə**.
dààm kè mbònt̀ŋi; bullet. *Pl:* **dəməàj kè mbònt̀ŋi**.
dàmpàni *n.* fence.
dàmzàrì *n.* hedgehog. *Pl:* **kàà-dàmzàrì**.
dàngi *n.* clan.
dàrən *n.* awnings, shed over the doorway of a room. *Pl:* **dàràànsə**.
dəgər *n.* iguana. *Pl:* **dəgèèr**.
dəntə *n.* hunt.

dəp *v.* touch. *Vn:* **dəpì**; *IPl:* **díipən**.
dərsààn *n.* heel. *Pl:* **dərsààntə**.
dəm *n.* lake. *Pl:* **dəmsə**.
demi *n.* rabbit. *Pl:* **dəmsə**.
dìm *v.* remain, become. *Vn:* **dìmì**.
dìin *adv.* outside.
ditsu *v.* sneeze. *Vn:* **dìŋi**; *IPl:* **díitsən**.
dor *v.* equalize. *Vn:* **dwààrì**; *IPl:* **dwáárən**.
dubul *n.* baobab tree. *Pl:* **dubool**; **duboolsə**.
dùdùr *n.* scar. *Pl:* **dùdèèrsə**.
dùgà *n.* cotton.
dùgà kè mbóráàn; kapok.
duukíja *n.* dowry.
dùl-viìn *n.* ruin, abandoned compound.
duum *n.* bee.
kə nààsə duum; swarm of bees. *See:* **zà**.
dúùn *adj.* black.
duuní *n.* blind. *Pl:* **duunŋi**.
dwààm *n.* money.

ɕ

ɕaaba *n.* shrew. *Pl:* **ɕìbààgsə**.
ɕàkà *n.* bag. *Pl:* **ɕàkúná**.
ɕámpà *n.* jumper. *Pl:* **ɕámpúnà**.
ɕíbdá *n.* mongoose.
ɕíbɕí *n.* rubbish heap.
ɕííɕíja *n.* veins.
ɕig *v./i.* wet. *Vn:* **ɕìgì**; *IPl:* **ɕìgən**.
ɕìgè *n.* grandfather, in-laws. *Pl:* **kə ɕìgè**.

ɕìgè *adj.* drunk.
ɕíika *n.* grandchildren. *Pl:* **kə ɕíika**.
ɕìmìnà *n.* ostrich.
ɕìŋə *n.* dirt, filth.
ɕìùr *n.* large hoe used to plough. *Pl:* **ɕìrèègə**.
ɕìrgi *n.* boat.
ɕìùŋ *n.* tamarind. *Pl:* **ɕìùŋsə**.

ɖ

ɖaga *v.* lift. *Vn:* **ɖàgà**; *IPl:* **ɖágàn**.
ɖàáj *n.col.* village, town.
ɖàáj *n.* mountain, stone. *Pl:* **ɖààŋsə**.
ɖas *v.* bitter. *Vn:* **ɖasni**.
ɖàs v̀ukàl *n.* courage.
ɖààvúr *n.* grass hut.
ɖəj *v.* walk. *Vn2:* **ɖəntə**; *IPl:* **ɖìin**.
ɖəkəl *v.* boil up. *Vn:* **ɖəkəlì**; *IPl:* **ɖəkələn**.
ɖəkəl-jíŋi *n.* dung beetle.

ɖənká *n.* road, track.
ɖəntə *n.* journey.
ɖətə *v.* swallow. *Vn:* **ɖìŋi**; *IPl:* **ɖíitən**.
ɖjaa *v.* limp. *Vn:* **ɖjant̀ŋi**; *IPl:* **ɖjáátsən**.
ɖjaak *v.* leak, drip. *Vn:* **ɖjààkì**.
ɖuu *v.* pound, beat, kill. *Vn2:* **ɖuntə**; *IPl:* **ɖúùn**.
ɖùùgə *n.* beer.
ɖuntə *n.col.* murder, drunkenness. *See:* **ɖuu**.

e

èén *adv.* where?

f

faal v. pray god. *Vn: fààli; IPl: fáálàn.*
fíl adj. white.
fìt n. sun, god.
fitìlà n. lamp.
foodə n. *acha*, hungry rice.
fòktsə n. gum tree sp. *Pl: fòkààktsə.*
fɔŋ v. cover (a pot). *Vn: fɔŋì; IPl: fɔŋən.*

foráj n. thunder.
fot v. blow (with mouth), winnow. *Vn: fɔŋì; IPl: fótən.*
fuy n. granary. *Pl: fuŋsə.*
fwaal v. beg for. *Vn: fwààli; IPl: fwáálàn.*
fwaŋ n. baboon. *Pl: fugáánsə; fugáán.*

g

gaa v. put. *Vn: gàáj; IPl: gáàn.*
gaa dúúgən sor v. let ferment.
gáda n. bridge.
gaam n. head, bundle (corn, wood). *Pl: gaamsə.*
gaam víín; roof.
gàŋgà n. drum hanging from the shoulder, beaten with a stick. *Spec: ɣáj gàngà 'smaller type of ganga'; nààsə gàngà 'bigger type of ganga'. Pl: gəŋààksə.*
gàrkwà n. shield. *Pl: gàrkààksə.*
gáwrakí n. crested crane.
gədè n. woman, wife, female. *Spec: gədè zùúr 'mare'; gət kùsùn 'female rat'. Pl: guudə.*
gèd gùrì; widow. *Pl: guud gùrì.*
gèt mbúrŋí; bride. *Pl: guut mbúrŋí.*
gèt kúnì gùuge; daughter in law.
gèt tʃìrkè; witch.
gèdʒnkə n. hiccup.
gègár n. soot.
gəl v. branch. *Vn: gəlì; IPl: gələn.*
gəm v. send (so do sth), escort. *Vn: gəmì; IPl: gəmən.*
gəm sər; sing.
gəm vì; curse.
gəŋ n. cheek, jaw. *Pl: gəgeeŋ.*
gəðrə n. chest. *Pl: gəreeŋ.*
gəʒjap n. wing. *Pl: gəʒjapsə.*
geero n. bullrush millet.
gidə n. grass.
gìgínjà n. palm tree.
giil n. African ebony tree.
gimááʃ v. laugh. *Vn: gimààʃi; IPl: gímààʃən.*
gimbùrwá n. *acacia nilotica*.
giŋgi v. vomit. *Vn: giŋgì; Vn2: giŋgətə; IPl: giŋgən.*
giir v. get black, dirty, ripe (itili). *Vn: giùrì; IPl: giùrən.*
gìrŋgəl adj. round.

gístə n. dry season.
gìt-fuy n. lid of granary. *Pl: gít-fuy.*
gja prep. in, at.
gjamʃə v. laugh. *Vn: gjàmʃi; IPl: gjámʃən.*
gjàmʃtə n. ash, ember. *Pl: gjààmʃtə.*
gjàmʃtə kə pjúú; gunpowder.
godo n. bed. *Pl: gùdààksə.*
gón det. some, other. *Pl: gján.*
góórò n. cola nut.
gòòrúbà n. dum-palm.
guu v. plough with the big hoe. *Vn: guntʃi; IPl: gúùn; Spec: guu kinnə 'farm'. guuj;* bury.
gúba n. poison.
gùdùl-táwsə n. fist. *Pl: gùdòòl-táwsə.*
gùdúmà n. hammer.
gùdún n. kiln. *Pl: gùdùnsə.*
gùdúnŋ n. seasonal river. *Pl: gùdùŋsə.*
gùùdá n. ululation. *Pl: gùùdʒèès.*
gùùgá n. bucket to draw water. *Pl: gùùgèès.*
gula n. drumstick. *Pl: gulaaksə.*
gúmrèèkúm n. mumps.
gùùn n. cock. *Pl: gòònsə.*
gup v. forge (blacksmith). *Vn: gùpì; IPl: gúpən.*
gùrgə n. clay for houses and pots.
gùùrì n. bachelor, widower. *Pl: gùùrsə.*
gùùrtə n. celibacy.
guus v. old (ant. new). *Vn: gùùʃi.*
gùùs n. Gùùs (ethnonym).
gùùsən n. shade.
gusní adv. last year.
gùùvòòdʒ n. night.
gulʒən n. yam.
gwàgəl n. neck. *Pl: gùgààlsə.*
gwàámú n. *ficus gnaphalocarpa*. *Pl: gwààmsə.*
gwar v *t/i*. bend, crooked. *Vn: gwàrì.*

h

hàntá *n.* liver. *Pl:* hàntèès.
hùùhúú *n.* lungs.

i

ii *v.* do. *Vn:* iintʃí; *IPl:* ìn.
ii dǎntə; travel.
ii ɖa; repeat.
ii ndʒál; fight.
ii túká; ruminant, chew the cud.

ii vár; wound.

iikú *n.* rule.

iip *v.* sell, trade. *Vn:* ìpì; *IPl:* ípèn.

j

jaa *v.* drive away. *Vn:* jaantʃí; *IPl:* jáántʃàn.
jàbtə *n.* flour.
jááɖʒi *n.* red pepper, spice.
jààɖə *adj.* lazy.
jagə *v.* abuse. *Vn:* jàgì; *IPl:* jágèn.
jáágúni *n.* today.
jaakí *n.* war. *Pl:* jìkààksə.
jaantsón *n.* tree.
jaŋ *v.* be ripe (corn, maize). *Vn:* jàngì.
jàáŋ *n.* saliva.
jàrsə gəɖʒi *n.* co-wife. *Pl:* jirkáà nə guɖʒi.
jaatə *n.* soil.
jaatkát *v.* cough. *Vn2:* jààtkádə; *IPl:* jáátkədən.
jatər *n.* wind, spirit. *Pl:* jatərsə.
jaatsó *v.* harvest standing crop (e.g. corn). *Vn:* jààtʃi;
IPl: jáátsən.
jaatsó jáàw; harvest of corn.
jààw *n.* corn gen., millet.
jààʒi *n.* bird.
jààʒi kə bákwaàr; hawk, falcon.

jemʃi *adv.* when?

jérá'a *adj.* yellow.

jèrkə *n.* friend. *Pl:* jirkaani.

jìbgə *n.* thorn. *Pl:* jìbgèès.

jìbgə kə fíl *n.* acacia albida.

jiid *v.* produce. *Vn:* jìidí; *IPl:* jíidən; *Spec:*

jiid bízá 'urinate'; **jiid jìs** 'defecate'.

jìŋ *v.* full. *Vn:* jìŋgì.

jìŋgáán *v.* plant (e.g. tubers, tomato), sow (seeds in a hole). *Vn:* jìŋgàànì; *IPl:* jíŋgàànən.

jìr *v.* possess. *Vn:* jìrì; *IPl:* jírən.

jiir *v.* sue, accuse. *Vn:* jìirì; *IPl:* jíirən.

jìr *n.* eye. *Pl:* jìrsə.

jìs *n.* excreta.

jìitsən *n.* nose.

jìitʃi *n.* snake. *Pl:* jìitʃèè; jìitʃèès.

jukwááj *n.* smoke.

jurwáák *v.* scratch. *Vn:* jùrwààgì; *IPl:*

jùrwààgèn.

'j

'jám *n.* heal.

'jaŋ *v.* cold. *Vn2:* 'jaŋkóni.

k

kaa kàar *adv.* behind.

kabús *n.* papaw.

kàbò *n.* bark. *Pl:* kàbòògʒə.

kààkí kə dùùm *n.* bee wax.

kal *n.* bottle gourd. *Pl:* kaalsə.

kaam *v.* hear, feel, smell. *Vn:* kààmì; *IPl:* káámən.

kàmú *n.* coco-yam sp.

kannə *n.* egg-plant.

kan ndzólní *n.* garden egg, bitter tomato.

kàŋ *n.* straw, stalks. *Pl:* kàŋsə.

kàŋ ndzólní; sugar cane.

kàáŋ *n.* crow, crab. *Pl:* kaàŋsə.

kaŋkana *n.* water melon.

kap *v.* seize, take. *Vn:* kàpì; *IPl:* káápən.

kap *prep.* into.

kapá *v.* stick, push into the ground. *Vn:* kàpà; *IPl:*

kápàn.

kaptá *v.* dig, farm (i.e. rice). *Vn:* káptú.

kààr *n.* back. *Pl:* kààrsè.
kààr gwàgèl; nape of the neck.
kàr kè tsák *n.* gecko.
kààr kè víí *n.* lip. *Pl:* kààrsé kè víí.
kaará *v.* increase. *Vn:* kààrì; *IPl:* kááràn.
kàràŋ *n.* dog. *Pl:* kùrààj.
kàràŋ kè lópè; jackal.
kàràŋ kè zà; hippopotamus.
kardaaaj *n.* python.
kàrèn *n.* crocodile. *Pl:* kàrànsè.
káárì *n.* profit.
káro *n.* ram.
kàrsànà *n.* calf.
kaas *v.* knead. *Vn:* kààŋŋ; *IPl:* káásèn.
kaasuwa *n.* market.
kàŋŋ *n.* jealousy.
kààŋŋ *n.* grandmother. *Pl:* kó kààŋŋ.
kàt-bòbòŋ *n.* tick.
kàt-bòŋ *n.* centipede.
kaaté *v.* rub. *Vn:* kààŋŋ; *IPl:* káátèn.
kàtvùúŋ *n.* jujube tree. *Pl:* kàtvùùŋsè.
katŋáátŋa *n.* rattle.
katŋáátŋa kè sààn; ankle metal rattle.
kááwù *n.* uncle (mother's brother). *Pl:* kó kááwù.
kàzìndzèéré *n.* small reed.
kəbìitə *v.* itch. *Vn:* kəbìitə.
kəkàŋkí *n.* catfish, mudfish. *Pl:* kəkààŋsə.
kəlídí *n.* lightning.
kəm *n.* ear. *Pl:* kəmsə.
kèn nee *adv.* in front.
kəp *v.* cut (i.e. with a machete); bite (i.e. snake). *Vn:* kəp; *IPl:* kíipən.
kər *v.* hollow out. *Vn:* kər; *IPl:* kórən.
kətír *v.* run, flow. *Vn:* kətír; *IPl:* kótír.
keetaré *v.* cross. *Vn:* kèètàrè; *IPl:* kéétàràn.
kibdó *n.* handle. *Pl:* keebdó.
kidú *n.* antelope. *Pl:* kiduusó.
kìikín *n.* shirt. *Pl:* kùnsó.
kìikín kə núúŋ; man's gown.
kiláákí *n.* prostitute.
kìndó *n.* guitar.
kìnnè *n.* work. *Pl:* kìnsó.
kìpté *n.* winnow. *Pl:* kíiptə.
kiir *n.* tail.
kìrŋgél *v.* roll. *Vn:* kìrŋgèl; *IPl:* kìrŋgèlən.
kìltsə *n.* sand.
kjàn *n.* face. *Pl:* kjànsə.
koból *v.* shame. *Vn:* kòbòl; *IPl:* kòbòlən.

koojá *v.* learn. *Vn:* kòòjà; *IPl:* kóójàn.
kom *v.* hunt. *Vn:* kwààmì; *IPl:* kwáámèn.
kóópì *n.* cup. *Pl:* kóópúnà.
kòróórò *n.* penis sheath. *Pl:* kòròòrsə.
kòòsò *n.* open-ended hour glass drum beaten with hand. *Pl:* kóósúnà.
ku-nááŋŋ *n.* younger brother. *Pl:* kó-ku-nááŋŋ.
ku-nááŋŋ-gəɖzi *n.* brother-in-law. *Pl:* kó-ku-nááŋŋ-gəɖzi.
ku-nááŋŋ-vaŋŋ *n.* uncle (father's brother). *Pl:* kó-ku-nááŋŋ-vaŋŋ.
kubúr *n.* dove. *Pl:* kùbèèrsə.
kùùgíja *n.* fishing hook.
kukúl *n.* pigeon. *Pl:* kùkùlsə.
kùkùn *n.* caterpillar.
kùkùrbí *n.* tortoise. *Pl:* kùkùrbèè.
kùkúŋ *n.* stomach. *Pl:* kùkúóŋ.
kumpa *n.* foam.
kùn *n.* son, boy. *Pl:* miméér.
kùn vùù *n.* servant. *Pl:* miir víùù.
kùnné *n.* mortar. *Pl:* kùnsə.
kuŋgə *v.i.* dry up, ripen. *Vn:* kùŋgì; *IPl:* kùŋgèn.
kuur *n.* skin. *Pl:* kuursə.
kursə *n.* shell, peel (i.e. groundnut).
kurúŋ *n.* deaf. *Pl:* kurmeeksə.
kùsùn *n.* rat. *Pl:* kùsèèn; kùsèènsə.
kùsùn *n.* hunger.
kùzà *n.* tin.
kwààdó *n.* testicle. *Pl:* kwààtsə.
kwàdà *n.* room, hut. *Pl:* kùdààksə.
kwààdà *n.* kidney. *Pl:* kwààtsə.
kwààjì *n.* okra.
kwààk *n.* leopard, panther. *Pl:* kwààksə.
kwàkà *n.* small hoe. *Pl:* kùkààksə.
kwàákwa *n.* oil-palm.
kwaal *n.* black plum tree.
kwalba *n.* bottle.
kwalili *n.* slip.
kwam *v.* look for, find. *Vn:* kwàmì; *IPl:* kwáámèn.
kwan *v.* count, read. *Vn:* kwàànì; *IPl:* kwáánèn.
kwáánò *n.* dish. *Pl:* kwáánúkà.
kwəŋ *v.* wipe. *Vn:* kwəŋ; *IPl:* kwəŋən ; kùŋààŋən.
kwaar *n.* fowl gen. *Pl:* kwaarsə.
kwàránza *n.* pebble.
kwatə *n.* calabash. *Pl:* kutaaksə.
kwat-gaam *n.* skull.

I

làbɖzì *n.* sickle.
làbm *n.* cave. *Pl:* lààbmsə.
lààbì *n.* corpse. *Pl:* lààbsə.
laktó *v.* hard, strong. *Vn:* làkŋŋ; *Vn2:* laktəkónì.
laktsə *v.* go, disperse (intr.). *Vn:* làkŋŋ; *IPl:* láktsən.
làmbu *n.* garden. *Pl:* làmbúnà.

làndəzùúr *n.* chicken pox.
lààŋ *adj.* red.
làŋ *n.* late millet.
làŋzə *v.* destroy. *Vn:* làŋzì; *IPl:* làŋzèn.
lap *v.* heavy. *Vn:* làbì; *Vn2:* lapkónì.
lap a'əŋ; light, not heavy.

laar v. be ripe (mango, papaw, citrus). *Vn:* lààrì.
lààrkónì *p.p.* ripe.
lààr *n.* river. *Pl:* lààrsà.
lar-mini *n.* puff-adder, adder.
làtá *n.* agama lizard. *Pl:* làtààksó.
lààtè *n.* man's loincloth. *Pl:* lààtsà.
lawnì *n.* colour.
laawur *n.* sweet potato.
lǎbm *n.* moon. *Pl:* lǎbeensà.
lǎbm kè fīl; moonshine.
lækðəŋ *n.* fire-place. *Pl:* lækðeeŋsə.
læksə *n.* pot, beer pot, water storage pot. *Pl:* liìksə;
 læksjees.
lǎp₁ v. jump. *Vn:* lǎpì; *IPl:* lǎpən.
lǎp₂ v. measure. *Vn:* lǎpì; *IPl:* lǎpən.
lǎpè *n.* bush, farm. *Pl:* liìpsə.
lǎr v. widen (e.g. a hole) ; be wide. *Vn:* lǎrì; *IPl:*
 lǎrən; *Spec:* lǎr á'aŋ.

lèemu *n.* orange. *Pl:* lèèmòs.
lèemú kè fàwnì *n.* lemon.
lèp-lèp *id.* thin.
lii v. beat, hit, thresh. *Vn:* liiŋfì; *IPl:* liin.
liid v. twist, sharpen, whet. *Vn:* liidfì; *IPl:* liidən.
limbjaari *n.* lame. *Pl:* limbjaarsə.
limtsó v. fold. *Vn:* limtsì; *IPl:* limtsən.
liit v. tan. *Vn:* liidfì; *IPl:* liitən.
liitsán *n.* headpad. *Pl:* liitsə.
luu v. be high (e.g. tree), grow. *Vn:* luntì.
lùùk *n.* chief. *Pl:* luukook.
lumpaasa v. think. *Vn:* lùmpààsà; *IPl:*
 lùmpààsən.
luntà *n.* chieftainship. *Pl:* luntèès.
luur v. squat, bow down. *Vn:* lùurì; *IPl:* lùúrən.
luurdá v. strengthen. *Vn:* lùurdì; *IPl:* lùúrdən.
lut v. skin. *Vn:* lùdì; *IPl:* lùdən.

m

maduubi *n.* mirror.
maadó *n.* goat. *Pl:* moodó.
makádfi *n.* drummer.
màkààmì *n.* weapon.
màkóógòró *n.* throat.
mal v.*t.i.* lose sth., get lost. *Vn:* màlì; *IPl:* mááləŋ.
 — *vx.* forget.
màlàpá *n.* hat.
mààmà *n.* breast (female).
man v. come. *Vn:* mànì; *IPl:* mánnì.
 — *vx.* remember.
maan *n.* man. *Pl:* mumúún.
 — *adj.* male.
mandér v. bring. *Vn:* màndèrì; *IPl:* màndèrən.
mànɔza *n.* palm oil.
maní *adv.* next year.
máŋgoro *n.* mango.
maráája *n.* orphan. *Pl:* kàà maráája.
mààs *n.* salt.
mazari *n.* spinning stick.
mbàrà *n.* arrow, sting, quill of insect. *Pl:* mburaaj.
mbatsó v. combine, glue. *Vn:* mbàtŋfì; *IPl:*
 mbátsən.
mbaatsó v. gather, collect, reckon. *Vn:* mbààtŋfì;
IPl: mbáátsən.
mbàtŋfì *n.* heap. *See:* mbatsó.
mbəgə v. far. *Vn:* mbəgì.
mbəgni *adj.* long (e.g. stick).
mbèràán *n.* silk cotton tree, with white flowers.
Pl: mbèrèən.
mbèràán jààkŋfì; silk cotton tree, with red
 flowers.
mbətsó v. extinguish (fire). *Vn:* mbətŋfì; *IPl:*
 mbətsən.
mbəŋ v. want, like, love, agree, allow. *Vn:* mbəŋfì;
IPl: mbəŋən.

mbəŋzèən *n.col.* hair, feather.
mbəŋzèən kə ŋgìbtá; beard.
mbii v. catch up with. *Vn:* mbiiŋfì; *IPl:* mbiiin.
mbiis *n.* claw; nail. *Pl:* mbiisə.
mbjeŋzi *n.* clitoris. *Pl:* mbjeŋjaaj.
mboj v. bite (insect); shoot (arrow). *Vn:* mbontŋfì.
mbòj *n.* wall of compound. *Pl:* mbujaaks.
mbònnə *n.* mucus.
mbontə *n.* dysentery.
mbop v. tired. *Vn:* mbòpì.
mbòdɔ *n.* egg. *Pl:* mbòdɔtəj.
mbúj *n.* mushroom.
mbùktá *n.* navel. *Pl:* mbùùktá.
mbúmbùút *n.* small house termite.
mbúrní *adj.* new.
mbùùts *n.* stick, walking stick. *Pl:* mbùùtsəj.
mbùùts kə dúú jáàw; flail.
mbwaa v. sting (scorpio), shoot, kick. *Vn:* mbontŋfì;
IPl: mbwààn.
mbwaa jáàŋ; spit.
mbwaaal v. thank. *Vn:* mbwààlì; *IPl:* mbwàáləŋ.
məgə̀r *n.* thief. *Pl:* mùgò̀r.
məgə̀rtá *n.* theft. *Spec:* ii məgə̀rtá 'steal'. *Pl:*
 mùgò̀rtá.
məs v. die. *Vn:* məsì; *IPl:* míísən.
mə̀sɛ́n *n.* soup.
mə̀ŋzì *adj.* female that has not yet begot.
min v.*i.* return, come back. *Vn:* mìni; *IPl:*
 míngən, mínən.
min víni gígé *n.* family. *See:* mur.
mindər v. give back. *Vn:* mindèrì; *IPl:* mindèrən.
miŋgiir *n.col.* ribs.
miir *n.* oil.
miir pə̀láánì *n.* butter.
mìr̀r̀ntə̀ *n.* childhood.
miis *n.* waist. *Pl:* miisees.

miis jûs *n.* anus.
mìŋfi *n.* disease. *Pl:* mùŋfi.
mòkŋfi *n.* fallow land. *Pl:* mòkŋfiis.
mòòlò *n.* guitar (metal).
moŋ *n.* armpit. *Pl:* mòòŋsá.
mop *v.* exceed. *Vn:* mòpì; *IPl:* mópàn.
móótà *n.* car. *Pl:* mootoofŋi.
móótà kè nùúŋ; lorry.
mootsá *n.* move, stir (int.). *Vn:* mòòtsà; *IPl:* móòtsàn.
mûj *n.* pot for fetching water. *Pl:* mujsə.
mùmwál *n.* penis. *Pl:* mùmwààlsə.
mùmwàt *n.* ant gen. *Pl:* mùmwààtsə.
mùntsə *n.* masquerade. *Pl:* mùntsə.
muŋ *v.* throw (i.e. a stone). *Vn:* muŋŋí; *IPl:* múŋən.
muŋ ta vul; overpower (lit. throw on the ground ; = Hausa *kada a kasa*).
muŋ gəgààjì *v.* shout (= throw a cry).
mur *n.* possessor, owner. *Pl:* min.
mur ƴirkə; sorcerer.
mur dəntə; hunter.

mur dúú zaar; murderer.
mur gəm sər; singer.
mur gúú kinnə; farmer.
mur gúpì; blacksmith.
mur kə dwààm; rich.
mur kə gáá duum; bee-keeper.
mur kə gáábà; enemy.
mur kə nuupí; elder brother. *Pl:* kə núúnfi.
mur líi gəngà; musician.
mur líi mòòlò; minstrel.
mur líid lààt; tanner.
mur ɲgááb zíbər zà; fisherman.
mur ɲgín sòrtə; potter.
mur rák vìi; liar.
mur ƴáw ƴùù; butcher.
mur túj; weaver.
mur (kə) zùúr; horse rider.
murŋí *adj.* insane.
mús *adv.* all.
muusa *v.* argue. *Vn:* muusú; *IPl:* múúsàn.

n

naabi *n.* left side.
nadá *v.* wrap up. *Vn:* nàdà; *IPl:* nádàn.
nagúni *adv.* this year.
nam *n.* totem. *Pl:* namsə.
nan *v.* warm. *Vn:* nàni; *Vn2:* nankóni.
nán *quest.* what?
nàràŋ *n.* wood. *Pl:* nərəàŋsə.
narké *v.* melt. *Vn:* nàrkè; *IPl:* nàrkèn.
nas *v.* bite (i.e. dog, mosquito). *Vn:* nàŋi; *IPl:* náásən.
naas *v.* chew. *Vn:* nààŋi; *IPl:* náásən.
nás *adv.* alone.
nààŋi *n.* mother. *Pl:* kə nààŋi.
nàásə dùùm *n.* queen bee. *Pl:* kə nàásə dùùm.
nàásə gúpì *n.* anvil.
nàásə maadə *n.* mother goat.
nat *v.* tie. *Vn:* nàdì; *IPl:* nádən.
nat tsàli; set bones.
naat *v.pl.* tie. *Vn:* nààdì; *IPl:* náádən.
ndàà fíitə *n.* dusk.
ndaaj *v.* fall, spend a long time. *Vn:* ndààjì ; ndantŋí; *IPl:* ndáàn.
ndəbáát *v.* sleep. *Vn:* ndəbààŋi; *IPl:* ndəbààtən.
ndər *v.* cleverness. *Vn:* ndəri; *IPl:* ndərən.
ndər *n.* bush. *Pl:* ndərsə.

ndon *v.* under. *Vn:* ndwàpì.
ndun *v.* push. *Vn:* ndunŋí; *IPl:* ndúnən.
ndzər *n.* voice. *Pl:* ndziir.
ndzəráák *v.* write. *Vn:* ndzərəàgì; *IPl:* ndzərəàgən.
ndzàl *n.* fight, struggle. *Pl:* ndzàlsə.
ndzaman *n.* truth.
ndzangam *n.* horn.
ndzàw *adv.* few, little.
ndzwaa *v.* copulate. *Vn:* ndzwontŋí; *Vn2:* ndzwontə; *IPl:* ndzwààn.
nəg *v.* grind. *Vn:* nəgì; *IPl:* nəgən.
nəmsə *v.* know. *Vn:* nəmŋi; *IPl:* nəmsən.
nónáàla *n.* snail (the word describes the crawling movement). *Pl:* nənààlsə.
nəŋ *n.* tuwo.
nəsón *n.* tongue. *Pl:* neseen.
nəsón kə wutə; flame.
nìisə *n.* thing, load.
nìisə kə ƴantŋí; clothes.
nìisə kə ƴintŋí; food.
nìisə kə zùúr; harness.
noonó *n.* milk.
nùúŋ *adj.* big, large.

ɲ

ɲ *conj.* with.
ɲaa-jaantsón *n.* fruit. *Pl:* miir-jaantsón.
ɲaa-kuura *n.* hyena.
ɲaa-kwáàrà *n.* shea-butter tree.

ɲaa-mééráájì *n.* insect.
ɲaa-mús *n.* cat.
ɲa-nááŋí-gəɖʒi *n.* sister-in-law. *Pl:* kə-ɲa-nááŋí-gəɖʒi.

ḡa-nááḡí-tsapí *n.* younger sister. *Pl:* ká-ḡa-nááḡí-tsapí.
ḡa-nááḡí-vaḡí *n.* father's sister. *Pl:* ká-ḡa-nááḡí-vaḡí.
ḡáḡ *n.* daughter, girl. *Pl:* miméér.
ḡááḡ *n.* child. *Pl:* miméér.
ḡáḡ-góḡḡó *n.* aunt (mother's sister). *Pl:* káá-góḡḡó.
ḡáḡ-kwaar *n.* chick. *Pl:* miir-kwáársə.
ḡáḡ-maadó *n.* kid.
ḡáḡ-məḡḡi *n.* maid. *Pl:* miir-məḡḡən.
ḡáḡ-nááḡí *n.* elder sister. *Pl:* ká-ḡán-nááḡí.
ḡáḡ-táwsə *n.* finger. *Pl:* mùr-táwsə.
ḡáḡ-zilí *n.* baby. *Pl:* múr zilí.
ḡgal *v.* see, look at. *Vn:* ḡgàḡ; *IPl:* ḡgálən.
ḡgaal *v.* examine. *Vn:* ḡgààḡ; *IPl:* ḡgáálən.
ḡgap *v.* catch, hold, deceive, press, hold down. *Vn:* ḡgàḡ; *Pl:* ḡgaap; *Vn:* ḡgààḡ; *IPl:* ḡgáápən.
ḡgàràḡká *n.* molar. *Pl:* ḡgèràḡḡsə.
ḡgèr-fóḡ-kwatə *n.* lid (mat).
ḡgèr-fóḡtə *n.* blanket.
ḡgèr-gwágəḡ *n.* necklace.
ḡgèr-kə-nát-miis *n.* belt.
ḡgèr-kə-ndḡal *n.* weapon.

ḡgèr-kə-táátsə *n.* filter.
ḡgèr-kə-táwsə *n.* bracelet.
ḡgèr-kəm *n.* earring.
ḡgèr-sáàn *n.* anklet.
ḡḡəs *v.* buy, barter. *Vn:* ḡḡəḡ; *IPl:* ḡḡíəsən.
ḡḡəzən *n.* animal. *Pl:* ḡḡəzənsə.
ḡḡəzən kə vîn; domestic animal.
ḡḡii *v.* avoid. *Vn:* ḡḡiintḡí; *IPl:* ḡḡiín.
ḡḡibtə *n.* chin. *Pl:* ḡḡibtə.
ḡḡigə *v.* answer. *Vn:* ḡḡigə; *IPl:* ḡḡígən.
ḡḡiigə *v.* refuse. *Vn:* ḡḡiigə; *IPl:* ḡḡígən.
ḡḡiín *v.* weave, build. *Vn:* ḡḡiín; *IPl:* ḡḡiínən.
ḡḡiḡḡiḡtsə *n.* bat.
ḡḡiḡḡjêrmə *n.* fruit-bat.
ḡḡjéé *n.* right, correct.
ḡḡol *n.* club. *Pl:* ḡḡolaaksə.
ḡḡóḡ *n.* he-goat. *Pl:* ḡḡuḡaḡḡsə.
ḡḡúzùn *n.* porcupine. *Pl:* ḡḡúzèən.
ḡḡwaj *v.* pluck out (leaves), pick (banana, mango). *Vn:* ḡḡwantḡí; *IPl:* ḡḡwáàn.
ḡḡwàràḡ *n.* francolin. *Pl:* ḡḡùràḡḡsə.
ḡḡwat *n.* elbow. *Pl:* ḡḡwaaḡsə.

p

paadá *n.* court, council.
pál *adv.* many, much.
pàrdá *n.* potash.
pas *v.* break, smash (e.g. pot). *Vn:* pàḡ; *IPl:* páásən.
pipiitá *v.* fan. *Vn:* pipùtə; *IPl:* pipùtən.
piit *n.* near.

pjém-pjéḡ *id.* sharp-pointed.
pjúù *n.* gun. *Pl:* pjuúsə.
puḡ *v.* open. *Vn:* pùḡ; *IPl:* púḡən.
pùḡ-tàḡárdə *n.* butterfly.
pùre *n.* flower.
puutḡe *v.* rest. *Vn:* pùutḡe; *IPl:* púútḡən.

r

raa *v.* pull up (i.e. cassava). *Vn:* rantḡí; *IPl:* ráàn.
rádí *n.* star grass.
ragé *v.* decrease. *Vn:* ràḡe; *IPl:* ráḡèn.
rak vù *v.* tell a lie.
ràké *n.* sugar cane.
rààkumi *n.* camel.
rààkumi kə ndér; giraffe.
rammá *n.* red sorrel.
ràáḡ *n.* fishing net. *Pl:* rəḡaansə.
ràḡkə *n.* mahogany. *Pl:* ràḡkèès.
ras *v.* rot. *Vn:* ràḡ; *IPl:* rásən.
raatá *v.t/i.* hang. *Vn:* rààtə; *IPl:* ráátən.
ràwání *n.* turban.
rìdùḡ *n.col.* fly.
rùḡḡija *n.* well. *Pl:* rùḡḡjèèsə.

riin *v.* cry. *Vn:* rìḡ; *IPl:* ríínən.
riindú *n.* scorpion. *Pl:* rííndos.
rìḡḡèètə *n.col.* horn (musical instrument).
rip *v.* sew. *Vn:* rìḡ; *IPl:* rííḡən.
róóba kə mbwáá jààḡí *n.* catapult. *Pl:* rəbààksə.
ròòḡóóḡḡe *n.* cassava.
ròm *n.* axe, fighting axe. *Pl:* ròmsə, rwàamsə.
rop *v.* follow. *Vn:* ròḡ; *IPl:* róóḡən.
rùndúḡ *n.* cattle, cow gen. *Pl:* rùndúḡsə.
rùndúḡ kə ləpə; bush cow.
rùndúḡ kə mààn; bull.
rùsun *n.* pestle.

S

- saaba** *v.* be accustomed.
sadáka *n.* funeral.
saad *v.* sweep. *Vn:* sààdì; *IPl:* sáádfən.
sààn *n.* leg, foot. *Pl:* sààntó.
     dàbi kè sáán; footprint.
sánta *n.* straight.
sárká *n.* chain. *Pl:* sárkúnà.
sassaká *v.* carve wood. *Vn:* sàssakà; *IPl:* sássakàn.
sən *v.* sit down, dwell. *Vn:* sənè; *IPl:* sənnì.
sən gèén *n.* evening.
sər *n.* dance, song. *Pl:* səərsə.
sərdí *n.* saddle.
sərtə *n.* circumcision. *Pl:* sùirtə.
səsər *n.* louse. *Pl:* səsəersə.
     səsər kwáársə; flea.
səsər *v.* shake, tremble. *Vn:* səsəri; *IPl:* səsəren.
sii *v.* prepare *tuwo*. *Vn:* siintfi; *IPl:* sīn.
     sii dūùgə; brew, give birth, deliver. *Vn2:* səntə.
silpàs *n.* slippers.
soojá *v.* fry. *Vn:* sóójà.
- som** *v.* help. *Vn:* sòmì; *IPl:* sómən.
sor *v.* stand up, leave, fly away, migrate, bubble.
     Vn: sòri; *IPl:* sórən.
sòrtə *n.* pot gen., cooking pot. *Pl:* sòdràktə.
     sòrtə kè dūùm; bee-hive.
subuur *n.* knife. *Pl:* subuursə.
     subuur kè múpì; throwing knife.
     subuur kè ndzál; dagger.
suj *v.* get down, land, kneel down. *Vn:* sunfí; *IPl:* súùn.
sùkòdji *n.* life.
sùkúwa *n.* galloping.
sùlwáàng *n.* sweat.
sumbur *n.* guest. *Pl:* sumbeersə.
suŋ *n.* chief. *Pl:* suŋsə.
sùŋ *n.* name. *Pl:* sùŋsə.
suŋwaari *n.* traditional priest.
sur *v.* unload. *Vn:* sùri; *IPl:* sùrən.
surgá *v.* deep. *Vn:* sùrgi.

S

- sàbdə** *n.* adze. *Pl:* sàbdèès.
sákka *n.* doubt.
sàamu *n.* Abdim's stork. *Pl:* sàamun.
sàn *n.* tooth. *Pl:* sànsə.
     sàn kè gíwà; tusk, ivory.
sàrtù *n.* measles.
sawra *n.* whistling. *Spec:* ii sawra 'whistle'.
sidə *n.* stirring stick. *Pl:* sidjees.
sig *v.* turn, turn round, change. *Vn:* sigi; *IPl:* sigən.
sin *v.* call. *Vn:* sinti; *IPl:* sínən.
sində *n.* hail. *Spec:* ii sində 'freeze'.
- sínkààpá** *n.* rice.
singə *n.* fence.
siir *v.* swear. *Vn:* siiri; *IPl:* siirən.
siisir *n.* dew.
sùù *n.* hole. *Pl:* sùùsə.
     sùù kè ríinì; dye-pit.
     sùù-gúrgə; clay-pit.
súúdí *adj.* blue.
sukoor *n.* raffia-palm. *Pl:* sukoorsə.

t

- tat** *v.* carve wood with an adze. *Vn:* tàdì; *IPl:* táádfən.
taw *v.* cut, harvest (rice, wheat). *Vn:* tontfi; *IPl:* tawáàn; *Vn2:* tawtə.
     taw vìi judge, pass a sentence. *v.i.* sour. *Vn:* tàwnì.
ti *v.* swell. *Vn:* tintfi.
tiin *n.* termite. *Pl:* tiinsə.
tjaa₁ *v.* drink. *Vn:* tjantfi; *IPl:* tjáàn.
     tjaa tààbá; smoke (tobacco).
tjaa₂ *v.* hurry. *Vn:* tjantfi; *IPl:* tjáàn.
- tjak** *v.* stab, prick. *Vn:* tjàgì; *IPl:* tjágən.
tjang *v.* shut, close. *Vn:* tjàngì; *IPl:* tjáàngən.
tjààr *n.* star. *Pl:* tjààrsə.
tùù *n.* flesh; meat.
     tùù kè lópə; wild animal. *Plur:* tùùsə kè lópə.
tùùn *n.* spider. *Pl:* tùùnsə.
tùùnnó *n.* dream. *Pl:* tùùnsə.
turtə *n.* root. *Pl:* tùùrsə.
twoj *v.* scrape (clean). *Vn:* twòrì; *IPl:* túŋààngən.

t

- taa** v. lie down. *Vn: tààjì; IPl: tááŋkèn.*
taa v. unroll, flatten. *Vn: tantŋí; IPl: táàn.*
tààbá n. tobacco.
tàgààj n.col. twins.
tàgàrdà n. book.
tààgíjà n. cap.
taj v. come out, appear, sprout. *Vn: tantŋí; IPl: táàn.*
taajir v. suffer. *Vn: tààjìr.*
tààkààlmi n. shoe.
taakí n. dung.
taláka n. poor. *Pl: talakees.*
tàlótàló n. turkey.
tamba v. ask (a question). *Vn: tàmbà; IPl: támbàn.*
tán-tán id. straight on.
tààngèrmá n. mat. *Pl: tààngèrmès.*
tar₁ v. spin. *Vn: tantŋí; IPl: tárèn.*
tar₂ v. draw, pull out, remove. *Vn: tàrì; IPl: tárèn.*
tar noonó; milk.
tar dàl, dùgà; harvest groundnuts, cotton.
tàrkó n. trap.
tarná v. hobble. *Vn: tàrnà; IPl: tàrnàn.*
taf v. spread out, i.e. in the sun to dry. *Vn: tàfì; IPl: tàfèn.*
- taatsá** v. filter. *Vn: tààtsà.*
tàttábàrà n. pigeon.
tàwsà n. hand, arm. *Pl: tààwsà.*
tàw-sórtó; handle of pot.
tàwsà-vùn; upper grinding stone.
tákrèk id. thick.
təm n. sheep. *Pl: tètəmsə.*
təm kə məŋi; ewe.
tolgá v. smooth. *Vn: tòlgi.*
tsal v. break (i.e. a stick). *Vn: tsàli; IPl: tsálən.*
tsàáj n. Nile monitor. *Pl: tsəŋàànsə.*
tsàáj adj. small, young.
tsáp n. cleanness.
tsare v. protect. *Vn: tsàrè; IPl: tsárən.*
tsèltə n. seed. *Pl: tsèeltə.*
tsətsáp n. gazelle. *Pl: tsətsəpsə.*
tsiirá v. escape. *Vn: tsìrà; IPl: tsíràn.*
tu v. go up, mount, mate. *Vn: tuntŋí; IPl: túùn.*
tuu v. weave, plait hair. *Vn: tuntŋí; IPl: túùn.*
tùù n. belly, pregnancy. *Pl: tùùsə.*
túpà n. fabric, cloth.
tùr n. husband. *Pl: tursə.*
tùr kə ɣán guúgé; son-in-law.
tuutá n. flag.

tʃ

- tʃaa** n. put, wear, plant. *Vn: tʃantŋí; IPl: tʃààn.*
tʃaa kótír; chase.
tʃaa tárkò; set a trap.
tʃabə n. *ficus thonningii.*
tʃam v. harvest (i.e. beans). *Vn: tʃààmì; Pl: tʃaam; IPl: tʃáámən.*
tʃi v. eat. *Vn: tʃintŋí; IPl: tʃîn.*
tʃi tʃàm-tó n. play.
tʃigór v. become old. *Vn: tʃigèrì; IPl: tʃigèrən.*
tʃiká v. fill. *Vn: tʃikà; IPl: tʃikàn.*
- tʃintŋi** n. right side.
tʃiŋ n. thigh. *Pl: tʃikèənsə.*
tʃir v. shine. *Vn: tʃirì; IPl: tʃírən.*
tʃiir n. sky.
tʃiir prep. above.
tʃirkə n. witchcraft.
tʃóókàli n. spoon.
tʃulèəŋ n. parrot.

v

- vaa** v. burn, grill. *Vn: vantŋí; IPl: váàn.*
vaaj v. hot, difficult. *Vn2: vaŋkóni.*
var n. wound. *Pl: varsə.*
vár n. good.
vàr n. place. *Pl: vərəsə.*
vàr-səni; seat.
vàr kə sənè; saddle.
vàr kə tʃáá zà; water place.
vari salaw-salaw n. dawn.
vàfi n. father. *Pl: kə vərəfì.*
vaatə n. bellows. *Pl: vaatsə.*
- və** prep. on.
vər v. give. *Vn: vèrì; IPl: vərən.*
vər túù; give pregnancy.
vər jùisə; feed.
vərààn n. blood.
vèŋlɛŋ n. shin. *Pl: vɛŋljàəŋ(sə).*
vii v. loosen, divorce. *Vn: vintŋí; IPl: vîn.*
vii n. mouth, language. *Pl: viisə.*
vii kə láàr; river bank.
vì-fuŋ; opening of granary.
vì-kjân; forehead.

vì-ḡàám; door.
ḡaw vìì; judge, pass a sentence.
vìjàànsón *n.col.* slave.
vììn *n.* compound. *Pl:* vììnsè.
vììn kè gúpì; smithy.
vììn kè jààḡí; nest.
vììn kè lúúki; chief's family.
vììn kè múmwât; ant hill.
vììn kè ḡín; termite hill.
vììn kè ḡúùn; cobweb.
vìní *n.* ghost. *Pl:* vììnsè.
vìis *n.* bad, ugly.
vollè *n.* riding-whip. *Pl:* volleegsə.
von *n.* rain.
vopkúúrúḡ *n.* black kite.

voḡ *v.* wash, bathe. *Vn:* vòḡì; *IPl:* vóḡən.
vot *v.* drop. *Vn:* vòḡí; *IPl:* vótən.
votsə *n.* broom. *Pl:* vwaatsə.
vudí *v.* blow (wind). *Vn:* vùḡí.
vùkàl *n.* heart. *Pl:* vùkàlsə.
vul *n.* ground.
vùn *n.* grinding stone. *Pl:* vùnsə.
vur *v.* mix. *Vn:* vùrì; *IPl:* vùrən.
vùrì *n.* monkey. *Pl:* vùròḡ.
vùrún *n.* knee. *Pl:* vùrùnsə.
vùrùḡsə *n.col.* mosquito.
vuté *v.* arrive. *Vn:* vùḡí; *IPl:* vútən.
vwaali *n.* dumb and deaf. *Pl:* vwaàlḡí.

W

waa *v.* untie. *Vn:* wànḡí; *IPl:* wààn.
wàḡdà *n.* sesame, beniseed.
waglaari *n.* chameleon.
waldé *n.* leaves; woman's traditional dress. *Pl:* wàlḡèès.
waali *n.* coco-yam.
wàmḡḡ *n.* shoulder. *Pl:* wààmḡḡ.
wàndó *n.* trousers. *Pl:* wàndúnà.
wànèḡ *quest.* who?
wààr *n.* fetish, sacrifice, menstruation. *Pl:* wààrsə.
warzə *v.* weed. *Vn:* wàrzì; *IPl:* wàrzən.
waje *v.* hate. *Vn:* wàḡè; *IPl:* wàḡən.
waf *v.* wash (i.e. clothes). *Vn:* wàḡì; *IPl:* wàḡən.
waafón *n.* rain season.
wat *v.t/i.* enter, hide. *Vn:* wàḡí; *IPl:* wàátən.
wàtké *n.* intestine, guts.
wû *n.* fat.

wug *v.* peel. *Vn:* wùḡì; *IPl:* wùḡən.
wugó *v.* strip off (maize, beans). *Vn:* wùḡì; *IPl:* wùḡən.
wul₁ *v.* sharp. *Vn:* wùlì.
wul₂ *v.* say (the truth), tell (a story), explain. *Vn:* wùlì; *IPl:* wùlən.
wul vìì; speak, defend oneself.
wul wùlḡèén; greet.
wùm *n.* charcoal. *Pl:* wùmsə.
wùḡḡ kè lúúrdə lààt; tan-bark.
wùḡḡḡ *n.* charm, amulet, medicine, ordeal. *Pl:* wùḡèènsə.
wuri *n.* cowry.
wùs *n.* abscess. *Pl:* wùsèèk.
wutə *n.* fire.

Z

zaaba *v.* choose. *Vn:* zààbè; *IPl:* zàábàn.
zàḡámì *n.* datura.
zaakí *n.* lion. *Pl:* zaakúna.
zààm *n.* beans.
zàní *n.* loincloth, woman's clothes (gen.). *Pl:* zànnúwà.
zaar *n.* human being. *Pl:* zaarsə.
zaar kè dúùn; black man.
zaar kè fîl; white man.
zàré *n.* thread.
zàrtò *n.* saw. *Pl:* zàrtúnà.
zaw *n.* spear. *Pl:* zawaaksə.
zàwre *n.* entrance hut.
zàzzabí *n.* fever, malaria.

zəm *v.* good, appropriate.
zínáárìḡà *n.* gold.
zóbbe *n.* ring. *Pl:* zóbbúnà.
zoḡḡ *v.* smell. *Vn:* zòḡnì; *Vn2:* zoḡni.
zòḡḡ *n.* smell.
zuu *v.* dig (i.e. a well), dig up (i.e. yam). *Vn:* zuntḡí; *IPl:* zúùn.
zûn *n.* grasshopper.
zùún *n.* rock dassie, hyrax.
zúnzùúr *n.col.* mason wasp.
zùḡ *n.* divinator, herbalist. *Pl:* zùḡèèn; zùḡḡsə.
zùùs *n.* debt. *Pl:* zùùsèès.

3

3aa v. pull, crawl. *Vn: ƙantŋí; IPl: ƙáàn.*
3à n. water.
3à fíítà; sunshine.
3à kè dùùm; honey.
3à kè máámà; milk.
3à kè múmwál; sperm.
3à kè wàldó; green.
3à kè wús; pus.
3ààki n. donkey. *Pl: 3aakúna.*
3àlèm n. tears.
3əl n. world.
3ìbèr n. worm. *Pl: 3ìbèèr.*
3ìbèr 3à; fish. *Pl: 3ìbèèr kè 3á.*

3ìg v. tame, teach. *Vn: 3ìgì; IPl: 3ìgèn.*
3ìgèr n.col. vagina.
3ìlééŋ n. black ant. *Pl: 3ìlèéŋsó.*
3ìmbàr n. ridge. *Pl: 3ìmbàèrsà.*
3ìní n. shrub producing red berries.
3ìŋkírmà n. eagle.
3ít v. show sth. *Vn: 3ítŋí; IPl: 3ítèn.*
3ìzìŋ n. owl. *Pl: 3ìzìŋsà.*
3ùúr n. horse. *Pl: 3ùùrsà.*
3ùúr kè mààn; stallion.
3ùúr kè mǎŋi; mare.
3ùúr kè fíítà; mantis.

ƙ

ƙaa v. sow (hungry rice). *Vn: ƙantŋí; IPl: ƙáàn.*
ƙábráj n. sling. *Pl: ƙàbrààŋsó.*
ƙábráj kè zúúŋsà; rainbow.
ƙaktó v. tear. *Vn: ƙàktŋí; IPl: ƙàktèn.*
ƙàám v. doorway. *Pl: ƙààmsà.*
ƙaŋ n. branch. *Pl: ƙaŋsà.*
ƙar prep. across. *Vn: ƙàri.*
ƙaar v. chop wood. *Vn: ƙààri; IPl: ƙáárèn.*
ƙàr kjàn n. facial marking.
ƙàŋŋi n. squirrel. *Pl: ƙàtaaj.*
ƙǎbm n. guinea-fowl. *Pl: ƙàbèèn.*
ƙək v. breathe. *Vn: ƙègì; IPl: ƙègèn.*
ƙəmtó v. fear. *Vn: ƙəmtŋí; IPl: ƙəmtèn.*
ƙərgó v. squeeze, wring out. *Vn: ƙərgì; IPl: ƙərgèn.*

ƙərgèet v. snore. *Vn: ƙərgèti; IPl: ƙərgèètèn.*
ƙer v. cease. *Vn: ƙèri; IPl: ƙèrèn.*
ƙeer v. stand, stop. *Vn: ƙèèri; Vn2: ƙèèrke; IPl: ƙéèrèn.*
ƙi n. middle, trunk of tree.
ƙi fíítà; noon.
ƙii n. body.
ii ƙii; become fat.
ƙjera n. bone. *Pl: ƙiraaj.*
ƙuu v. suck. *Vn: ƙuntŋí; IPl: ƙúùn.*
ƙuugí v. keep quiet. *Vn: ƙuntŋí; IPl: ƙúùn.*
ƙwààbm n. marrow. *Pl: ƙwààpsà.*
ƙwààbm kè gààm; brain.

English - Gùs wordlist

a

above	<i>prep.</i> ʃíír.	ant hill	— vùn kè múmwât, <i>see:</i> vùn.
abscess	<i>n.</i> wùs.	antelope	<i>n.</i> kidú.
abuse	<i>v.</i> jagə.	anus	<i>n.</i> miis jús.
<i>acacia albida</i>	<i>n.</i> jìbgə kè fîl, <i>see:</i> jìbgə.	anvil	<i>n.</i> nààsé gùpì, <i>see:</i> nààʃi.
<i>acacia nilotica</i>	<i>n.</i> gìmbùrwá.	appear	<i>v.</i> taj.
accuse	<i>v.</i> jiir.	appropriate	<i>v.</i> zəm.
<i>acha</i>	<i>n.</i> foodə.	argue	<i>v.</i> muusa.
across	<i>prep.</i> ʒar.	armpit	<i>n.</i> moŋ.
adder	<i>n.</i> lar-mini.	arrive	<i>v.</i> vutá.
adze	<i>n.</i> ʃàbdə.	arrow	<i>n.</i> mbàrà (1).
agama lizard	<i>n.</i> làtá.	ash	<i>n.</i> gjàmtə.
agree	<i>v.</i> mbəʒ.	ask (a question)	<i>v.</i> tamba.
all	<i>adv.</i> mús.	at	<i>prep.</i> a; <i>prep.</i> gja; <i>prep.</i> kaa.
allow	<i>v.</i> mbəʒ.	aunt	<i>n.</i> ŋa-nááʃi-váʃi; <i>n.</i> ŋáŋ-góggó.
alone	<i>adv.</i> nás.	avoid	<i>v.</i> ŋii.
amulet	<i>n.</i> wùŋgə.	awnings	<i>n.</i> dàrón.
animal	— ʃùù kè ləpə, <i>see:</i> ʃùù; <i>n.</i> ŋgəzən.	axe, fighting axe	<i>n.</i> ròm.
anklet	<i>n.</i> ŋgə̀r-sáàn.		
answer	<i>v.</i> ŋgigə.		
ant	<i>n.</i> ʒiləéŋ.		
ant gen.	<i>n.</i> múmwât.		

b

baboon	<i>n.</i> fwaŋ.	beg for	<i>v.</i> fwaal.
baby	<i>n.</i> ŋáŋ-zilí.	begin	<i>v.</i> ʃjaŋg.
bachelor	<i>n.</i> gùùrì.	behind	— kaa káàr, <i>see:</i> kaa.
back	<i>n.</i> kààr.	bellows	<i>n.</i> vaatə.
bad	<i>n.</i> vìis.	belly	<i>n.</i> tùù.
bag	<i>n.</i> ɖʒàkà.	belt	<i>n.</i> ŋgə̀r-kə-nát-miis.
banana	<i>n.</i> àjàbà.	bend	<i>v t/i.</i> gwar.
bank (river -)	— vù kè láàr, <i>see:</i> vù.	beniseed	<i>n.</i> wàgdà.
baobab tree	<i>n.</i> duful.	big, large	<i>adj.</i> nùúŋ.
bark	<i>n.</i> kàbò.	bilharziosis	— ʃìzà kè vərəààn, <i>see:</i> ʃìzà.
barter	<i>v.</i> ŋgəs.	bird	<i>n.</i> jààʒí.
basket	<i>n.</i> bùŋgál.	bite	<i>v.</i> kəp (2); <i>v.</i> mboj; <i>v.</i> nas.
bat	<i>n.</i> ŋgíŋgútsá.	bitter	<i>v.</i> ɖas.
beans	<i>n.</i> zààm.	black	<i>adj.</i> dúùn.
beard	— mbə̀ʒèèn kè ŋgìbtá, <i>see:</i> mbə̀ʒèèn.	black spitting snake sp.	<i>n.</i> bɪʃi.
beat	<i>v.</i> duu; <i>v.</i> lii (1).	blacken	<i>v.</i> giir.
bed	<i>n.</i> godo.	blacksmith	— mur gúpi, <i>see:</i> mur.
bed-bug	<i>n.</i> ful.	blanket	<i>n.</i> ŋgə̀r-fóŋtə.
bee	<i>n.</i> duum.	blind	<i>n.</i> duuní.
bee wax	<i>n.</i> kààkí kè dùùm.	blood	<i>n.</i> vərəààn.
bee-hive	— sòrtá kè dùùm, <i>see:</i> sòrtá.	blow (wind)	<i>v.</i> vudí.
bee-keeper	— mur kè gáá duum, <i>see:</i> mur.	blow (with mouth)	<i>v.</i> fot.
beer	<i>n.</i> dūùgə.		

blue	<i>adj.</i> ǰúúdí.	bridge	<i>n.</i> gáda.
boat	<i>n.</i> ǰirgi.	bring	<i>v.</i> mandár.
body	<i>n.</i> ǰii.	broom	<i>n.</i> votsə.
boil up	<i>v.</i> dəkəl.	brother	<i>n.</i> ku-nááǰí.
bone	<i>n.</i> ǰjera.	brother-in-law	<i>n.</i> ku-nááǰí-gəǰi.
book	<i>n.</i> tàgárdà.	bubble	<i>v.</i> sor.
borrow	<i>v.</i> ará.	bucket	<i>n.</i> bòòkítì; <i>n.</i> gùùgá.
bottle	<i>n.</i> kwalba.	build	<i>v.</i> ǰiín.
bottle gourd	<i>n.</i> kal.	bull	— rùndúǰ kə mààn, see: rùndúǰ.
bow	<i>n.</i> bàkà.	bullet	— dààm kə mbòntǰí, see: dààm.
bow down	<i>v.</i> luur.	bullrush millet	<i>n.</i> geero.
bracelet	<i>n.</i> ǰgə̀r-kə-táwsə.	bundle (corn, wood)	<i>n.</i> gaam (2).
brain	— ǰwààbm kə gààm, see: ǰwààbm.	burn	<i>v.</i> vaa.
branch	<i>n.</i> ǰaǰ; <i>v.</i> gəl.	bury	— guuj, see: guu.
break	<i>v.</i> pas; <i>v.</i> tsal.	bush	<i>n.</i> ləpə; <i>n.</i> ndər.
breast (female)	<i>n.</i> mààmà.	bush cow	— rùndúǰ kə ləpə, see: rùndúǰ.
breathe	<i>v.</i> ǰək.	butcher	— mur ǰáw fùù, see: mur.
brew	— sii dūùgə̀, see: sii.	butter	<i>n.</i> miiir pələáànì.
brick	<i>n.</i> bùlók.	butterfly	<i>n.</i> pùǰ-tàgárdà.
bride	— gət mbúrǰí, see: gədə̀.	buy	<i>v.</i> ǰgəs.
bridegroom	<i>n.</i> áǰgò.		

C

calabash	<i>n.</i> kwatə.	chew	<i>v.</i> naas.
calf	<i>n.</i> kàrsànà.	chick	<i>n.</i> ǰáǰ-kwaar.
call	<i>v.</i> ǰin.	chicken pox	<i>n.</i> làndə̀zùùr.
camel	<i>n.</i> ràakumi.	chief	<i>n.</i> lùùk; <i>n.</i> suǰ.
cap	<i>n.</i> tààǰǰà.	chieftainship	<i>n.</i> lùntə̀.
car	<i>n.</i> móótà.	child	<i>n.</i> ǰááǰ.
carpentry	<i>v.</i> sassaká; <i>v.</i> ǰat.	childhood	<i>n.</i> miiirə̀ntə̀.
carry	<i>v.</i> ǰag.	chin	<i>n.</i> ǰǰibtə̀.
cassava	<i>n.</i> ròògòóǰgè.	choose	<i>v.</i> zaaba.
castrated ram	<i>n.</i> dáke kə káro.	chop (a tree down)	<i>v.</i> jaatsə̀ (1).
cat	<i>n.</i> ǰaa-mús.	chop wood	<i>v.</i> ǰaar.
catapult	<i>n.</i> róóba kə mbwáá jààǰí.	circumcision	<i>n.</i> sə̀rtə̀.
catch	<i>v.</i> ǰgap (1).	clan	<i>n.</i> dáǰǰi.
catch up with	<i>v.</i> mbii.	claw; nail	<i>n.</i> mbiis.
caterpillar	<i>n.</i> kùkùñ.	clay	<i>n.</i> gùrgə̀.
catfish	<i>n.</i> kəkàǰkí.	clay-pit	— ǰùù-gùrgə̀, see: ǰùù.
cattle	<i>n.</i> rùndúǰ.	cleanness	<i>n.</i> tsáp.
cave	<i>n.</i> làbm.	cleverness	<i>v.</i> ndər.
cease	<i>v.</i> ǰer.	clitoris	<i>n.</i> mbǰeǰi.
celebration	<i>n.</i> bòmtə̀.	clothes	— nùisə̀ kə ǰfantǰí, see: nùisə̀; <i>n.</i> waldə̀ (2).
celibacy	<i>n.</i> gùùrtə̀.	cloud	<i>n.</i> bùún.
centipede	<i>n.</i> kàt-bóǰ.	club	<i>n.</i> ǰgol.
chain	<i>n.</i> sárká.	cobweb	— viiñ kə fùùñ, see: viiñ.
chameleon	<i>n.</i> waglaari.	cock	<i>n.</i> gùùn.
change	<i>v.</i> ǰǰ.	coco-yam	<i>n.</i> kàmú; <i>n.</i> waali.
charcoal	<i>n.</i> wùm.	cola nut	<i>n.</i> góórò.
charm	<i>n.</i> wùǰgə̀.	cold	<i>v.</i> 'ǰaǰ.
chase	— ǰaa kə́fír, see: ǰaa.	collect	<i>v.</i> mbaatsə̀ (1).
cheek	<i>n.</i> gə̀ǰ.		
chest	<i>n.</i> gə̀ə̀rə̀.		

colour	<i>n.</i> lánwì.
combine	<i>v.</i> mbatsó.
come	<i>v.</i> man.
come back	<i>v.i.</i> min.
come out	<i>v.</i> taj.
compound	<i>n.</i> vìin.
cook	<i>v.</i> sii (1).
cooking pot	<i>n.</i> sòrtá.
copulate	<i>v.</i> ndɛwaa.
corn gen.	<i>n.</i> jààw (1).
corpse	<i>n.</i> lààbì.
correct	<i>n.</i> ngjéé.
cotton	<i>n.</i> dùgà.
cough	<i>v.</i> jaatkát.
council	<i>n.</i> paadá.
count	<i>v.</i> kwan.
courage	<i>n.</i> dās vùkàl, <i>see:</i> dās.
court	<i>n.</i> paadá.

cover (a pot)	<i>v.</i> foŋ.
cow gen.	<i>n.</i> rùndúŋ.
co-wife	<i>n.</i> jàrsè gèdɛ̀.
cowry	<i>n.</i> wuri.
crab	<i>n.</i> kàáŋ.
crawl	<i>v.</i> ɛaa (2).
crested crane	<i>n.</i> gáwrakí.
crocodile	<i>n.</i> kàrèn.
crooked	<i>v t/i.</i> gwar.
cross	<i>v.</i> keetaré.
crow	<i>n.</i> kàáŋ.
cry	<i>v.</i> riin.
cup	<i>n.</i> kóópì.
curse	— gəm vìi, <i>see:</i> gəm.
cut	<i>v.</i> kəp (1); <i>v.t.</i> ɬaw (1).

d

dance	<i>n.</i> sèr; <i>v.</i> daksó.
dassie	<i>n.</i> zùún.
date palm	<i>n.</i> dàbífìndò.
datura	<i>n.</i> zàgámì.
daughter	<i>n.</i> ɲáŋ.
daughter in law	— gèt kúnì gùùge, <i>see:</i> gèdè.
dawn	<i>n.</i> vari ɟalaw-ɟalaw.
deaf	<i>n.</i> kurúŋ.
debt	<i>n.</i> zùùs.
deceive	<i>v.</i> ngap (1).
decrease	<i>v.</i> ragé.
deep	<i>v.</i> surgó.
defecate	<i>v.</i> jiid' jùs.
defend oneself	— wul vìi, <i>see:</i> wul ₂ .
desert date tree	<i>n.</i> ádúwa.
destroy	<i>v.</i> laŋzó.
dew	<i>n.</i> ɟifir.
die	<i>v.</i> məs.
difficult	<i>v.</i> vaaj, <i>see:</i> vaa.
dig	<i>v.</i> kaptá; <i>v.</i> zuu.
dirt, filth	<i>n.</i> ɛɟiŋə.
dirty	<i>v.</i> giir.
disease	<i>n.</i> mifì.
dish	<i>n.</i> kwáánò.
disperse (intr.)	<i>v.</i> laktsó.
divide	<i>v.</i> biljeen.
divinator	<i>n.</i> zùŋ.
diving	<i>n.</i> bìlúú.
divorce	<i>v.</i> vii (2).
do	<i>v.</i> ii.
dog	<i>n.</i> kàráŋ.

domestic animal	— ngəzən kè vîn, <i>see:</i> ngəzən.
donkey	<i>n.</i> zààki.
door	— vi-ɟàám, <i>see:</i> vìi.
doorway	<i>v.</i> ɟàám.
doubt	<i>n.</i> ɟákka.
dove	<i>n.</i> kubûr.
dowry	<i>n.</i> duukíja.
draw	<i>v.</i> tar ₂ (1).
dream	<i>n.</i> ɬùnnnó.
drink	<i>v.</i> ɬjaa ₁ .
drive away	<i>v.</i> jaa.
drop	<i>v.</i> vot.
drum	<i>n.</i> gàŋgà; <i>n.</i> kòòsò.
drummer	<i>n.</i> makádì.
drumstick	<i>n.</i> gula.
drunk	<i>adj.</i> ɛɟigè.
drunkenness	<i>n.col.</i> duntə (2).
dry	<i>v.</i> taɬ.
dry season	<i>n.</i> gístó.
dry up	<i>v.i.</i> kuŋgó.
duck	<i>n.</i> àgwààgwa.
dumb and deaf	<i>n.</i> vwaali.
dum-palm	<i>n.</i> gòòrúbà.
dung	<i>n.</i> taakí.
dung beetle	<i>n.</i> dəkəl-jíífi.
dusk	<i>n.</i> ndàà fíítè.
dwell	<i>v.</i> sən.
dye	<i>v.</i> sii (2).
dye-pit	— ɟùù kè ríínì, <i>see:</i> ɟùù.
dysentery	<i>n.</i> mbontə.

e

eagle	<i>n.</i> zĩ̀kĩ̀rmà.	embroider	<i>n.</i> daac̣ĩ̀ja.
ear	<i>n.</i> kàm.	end	<i>n.</i> b̀anì.
earring	<i>n.</i> ng̀ar-kàm.	enemy	— mur k̀è gáábà, <i>see:</i> mur.
eat	<i>v.</i> ṭĩ.	enter	<i>v./i.</i> wat (1).
ebony	<i>n.</i> giil.	entrance hut	<i>n.</i> záwre.
egg	<i>n.</i> mb̀òd̀ṭ.	equalize	<i>v.</i> dor.
egg-plant	<i>n.</i> kannə.	escape	<i>v.</i> ṭsiirá.
eight	<i>num.</i> usò̀psə.	escort	<i>v.</i> gəm (2).
eighteen	<i>num.</i> kwaḍól-us-wò̀psə; <i>num.</i> kwaḍól-wò̀psə.	evening	<i>n.</i> s̀an gèén.
eighty	<i>num.</i> ṣĩr-us-wò̀psə.	ewe	— t̀əm k̀è m̀èĩ̀, <i>see:</i> t̀əm.
elbow	<i>n.</i> ngwał.	examine	<i>v.</i> ngaal.
elder brother	— mur k̀è nuupí, <i>see:</i> mur.	exceed	<i>v.</i> mop.
elder sister	<i>n.</i> ng̣aṅ-nááĩ.	excreta	<i>n.</i> j̣ĩs.
eleven	<i>num.</i> kwaḍól-ná'aṅ.	extinguish (fire)	<i>v.</i> mb̀ətsá.
ember	<i>n.</i> gjàm̀tə.	eye	<i>n.</i> j̣ĩr.

f

fabric, cloth	<i>n.</i> túpà.	find	<i>v.</i> taatsá.
face	<i>n.</i> kjàn.	finger	<i>v.</i> kwam.
facial marking	<i>n.</i> ɬ̀ar kjàn.	finger millet	<i>n.</i> ng̣aṅ-táwsə.
falcon	— j̣ààĩ̀ k̀è b̀akwáàr, <i>see:</i> j̣ààĩ̀.	finish	<i>n.</i> dàgà.
fall	<i>v.</i> ndaaj (1).	fire	<i>v.</i> fan.
fallow land	<i>n.</i> mòḳṭĩ.	fire-place	<i>n.</i> lək̀dəṅ.
family	<i>n.</i> min víni gígé.	fish	— ẓĩb̀ər ẓà, <i>see:</i> ẓĩb̀ər.
fan	<i>v.</i> pipiitá.	fisherman	— mur ng̣ááb ẓĩb̀ər ẓà, <i>see:</i> mur.
far	<i>v.</i> mb̀əgə.	fishing hook	<i>n.</i> k̀ùugĩ̀ja.
farm	<i>n.</i> l̀əpə; <i>v.</i> kaptá.	fishing net	<i>n.</i> rááṅ.
farmer	— mur gúú ḳinnə, <i>see:</i> mur.	fist	<i>n.</i> g̀ùd̀ul-táwsə.
fat	— ii ɬ̀ii, <i>see:</i> ɬ̀ii; <i>n.</i> ẉĩ.	five	<i>num.</i> nantam.
father	<i>n.</i> ṿáĩ.	five hundred	<i>num.</i> labi-naantam.
fear	<i>v.</i> ɬ̀əmtá.	flag	<i>n.</i> tuutá.
feather	<i>n.col.</i> mb̀əɬ̀èèn.	flail	— mb̀ùùts k̀è ḍúú jáàw, <i>see:</i> mb̀ùùts.
feed	— vər ṇiisá, <i>see:</i> vər.	flame	— ǹəsón k̀è wutə, <i>see:</i> ǹəsón.
feel	<i>v.</i> kaam.	flatten	<i>v.</i> taa.
female	<i>adj.</i> m̀èĩ̀; <i>n.</i> g̀əd̀ə (2).	flea	— səsər kwáársə, <i>see:</i> səsər.
fence	<i>n.</i> d̀ampàni; <i>n.</i> ṣĩṅge.	flesh	<i>n.</i> ṭùù.
fetish	<i>n.</i> wààr (1).	flour	<i>n.</i> j̣àbtə.
fever	<i>n.</i> ẓázzabí.	flow	<i>v.</i> kətír.
few, little	<i>adv.</i> ṇɬ̀áw.	flower	<i>n.</i> p̀ure.
<i>ficus gnaphalocarpa</i>	<i>n.</i> gwáámú.	fly	<i>n.col.</i> ṛiḍìn.
<i>ficus thonningii</i>	<i>n.</i> ṭfabə.	fly away	<i>v.</i> sor.
fifteen	<i>num.</i> kwaḍól-naantam.	foam	<i>n.</i> kumpa.
fifty	<i>num.</i> ṣĩr-naantam.	fold	<i>v.</i> limtsá.
fight	— ii ṇɬ̀ál, <i>see:</i> ii; <i>n.</i> ṇɬ̀àl.	follow	<i>v.</i> rop.
fill	<i>v.</i> ṭfiká.	food	— ṇiisə k̀è ṭĩnṭĩ, <i>see:</i> ṇiisə.
filter	<i>n.</i> ng̀ər-k̀è-táátsà;	foot	<i>n.</i> sààn.
		footprint	— dàbì k̀è sáán, <i>see:</i> sààn.
		forehead	— ṿi-kjàn, <i>see:</i> ṿi.
		forge	<i>v.</i> gup.
		forget	<i>vx.</i> mal.

formerly	<i>adv.</i> aani.	frog	<i>n.</i> bòbí.
forty	<i>num.</i> ñir-wopsə.	fruit	<i>n.</i> ñaa-jaantsón.
four	<i>num.</i> wopsə.	fruit-bat	<i>n.</i> ñgúñgjiêrmà.
fowl gen.	<i>n.</i> kwaar.	fry	<i>v.</i> soojá.
francolin	<i>n.</i> ñgwàràñ.	full	<i>v.</i> jññ.
freeze	<i>n.</i> ñindó.	funeral	<i>n.</i> sadáka.
friend	<i>n.</i> jèrkə.		

g

galloping	<i>n.</i> sùkúwa.	grandmother	<i>n.</i> kààñi.
garden	<i>n.</i> làmbu.	grass	<i>n.</i> gidə.
gather	<i>v.</i> mbaatsó (1).		<i>n.</i> ráñi.
gazelle	<i>n.</i> tsətsəp.	grass hut	<i>n.</i> ðáàvúr.
gecko	<i>n.</i> kàr kə tsák.	grasshopper	<i>n.</i> zùn.
get down	<i>v.</i> suj.	grave	<i>n.</i> biñu.
get lost	<i>v.t/i.</i> mal.	green	— zà kə waldó, <i>see:</i> zà.
ghost	<i>n.</i> vini.	greet	— wul wuljèén, <i>see:</i> wul ₂ .
giraffe	— rààkumi kə ndór, <i>see:</i> rààkumi.	grill	<i>v.</i> vaa.
girl	<i>n.</i> ñáñ.	grind	<i>v.</i> nəg.
give	<i>v.</i> vər.	grinding stone	— tàwsə-vùn, <i>see:</i> tàwsə;
give back	<i>v.</i> mindər.		<i>n.</i> vùn.
give birth, deliver	— sii ðùùgə (3), <i>see:</i> sii.	ground	<i>n.</i> vul.
glue	<i>v.</i> mbatsó.	groundnut	<i>n.</i> ðàl.
go	<i>v.</i> laktsó.	grow	<i>v.</i> luu.
go up, mount	<i>v.</i> tu (1).	guest	<i>n.</i> sumbur.
goat	<i>n.</i> maadó.	guinea-fowl	<i>n.</i> ðəbm.
god	<i>n.</i> fiit (2).	guitar made of reed	<i>n.</i> kincó.
gold	<i>n.</i> zínáarijá.	guitar (metal)	<i>n.</i> mòòlò.
good	<i>n.</i> vár;	gum tree sp.	<i>n.</i> fòktsə.
	<i>v.</i> zəm.	gun	<i>n.</i> pjuù.
gown	— kùkín kə núúñ, <i>see:</i> kùkín.	gunpowder	— gjàmətə kə pjuù, <i>see:</i> gjàmətə.
granary	<i>n.</i> fuñ.	Gùùs	<i>n.</i> gùùs.
grandchildren	<i>n.</i> ðjiika.		
grandfather	<i>n.</i> ðjiğə (1).		

h

habit	<i>v.</i> saaba.	head	<i>n.</i> gaam (1).
hair	<i>n.col.</i> mbəñjèèn.	headpad	<i>n.</i> liitsón.
hammer	<i>n.</i> gùdúmà.	heal	<i>n.</i> 'jám.
hand, arm	<i>n.</i> tàwsə.	heap	<i>n.</i> mbàñfi.
handle	<i>n.</i> kibdó.	hear	<i>v.</i> kaam.
handle of pot	— tàw-sórtó, <i>see:</i> tàwsə.	heart	<i>n.</i> vùkàl.
hang	<i>v.t/i.</i> raatá.	heavy	<i>v.</i> lap.
hard	<i>v.</i> laktó.	hedghog	<i>n.</i> ðàmzàri.
harmattan	<i>n.</i> bùún.	heel	<i>n.</i> ðərsààn.
harness	<i>n.</i> niisə kə zùúr, <i>see:</i> niisə.	he-goat	<i>n.</i> ñgǝñ.
harvest	— tar ðàl, ðùgà, <i>see:</i> tar ₂ ;	help	<i>v.</i> som.
	<i>v.</i> jaatsó (2);	herbalist	<i>n.</i> zùñ.
	<i>v.</i> ðjam;	here	<i>adv.</i> aní.
	<i>v.t.</i> ðaw (2).	hiccup	<i>n.</i> gəðənkó.
hat	<i>n.</i> màlàpá.	hide	<i>v.t/i.</i> wat (2).
hate	<i>v.</i> wəfe.	high	<i>v.</i> luu.
hawk	— jààñji kə bákwaàr, <i>see:</i> jààñji.	hippopotamus	— kàràñ kə zà, <i>see:</i> kàràñ.
he	<i>pro.</i> ðjááni.	hit	<i>v.</i> lii (1).

hobble	v. tarná.
hoe	n. ɕùr; n. kwàkà.
hold	v. ngap (1).
hold down	v. ngap (2).
hole	n. ʃù.
hollow	id. bórɛŋɛŋ.
hollow out	v. kər.
honey	— zà kə dùùm, see: zà.
horn	n. nɕaŋgam; n.col. ringèètè.
hornbill (ground -)	n. burtu.
horse	n. zùúr.
horse rider	— mur (kə) zùúr, see: mur.
hot	v. vaaj, see: vaa.

human being	n. zaar.
hundred	num. labi.
hunger	n. kùsùn.
hungry rice	n. foodə.
hunt	n. bàgo; n. dəntə; v. kom.
hunter	— mur dəntə, see: mur.
hurry	v. ɕjaa₂.
husband	n. tùr.
hut	n. kwàdà.
hyena	n. ɲaa-kuura.
hyrax	n. zùún.

i

I	pro. ɲááni.
iguana	n. dəgər.
in, at	prep. gja.
in front	adv. kən nee.
increase	v. kaará.
indigo	n. báábá.
in-laws	n. ɕigè (2).
insane	adj. murʃi.
insect	n. ɲaa-mééráájì.

inside	— a vārì, see: gja.
intestines, guts	n. wàtká.
into	prep. kap.
iron	n. dààm.
itch	v. kəbiitə.
itili	n. baatsə.
ivory	— ʃàn kə gíwà, see: ʃàn.

j

jackal	— kàráŋ kə ləpə, see: kàráŋ.
jaw	n. gəŋ.
jealousy	n. kàʃi.
journey	n. dəntə.
judge	— ɕaw vù, see: ɕaw.

jujube tree	n. kàtvùúŋ.
jump	v. ləp₁.
jumper	n. ɕámpà.

k

kapok	— dùgà kə mbóràán, see: dùgà.
kid	n. ɲáŋ-maadə.
kidney	n. kwààdà.
kill	v. ɕuu.
kiln	n. gùdún.
kitchen	n. balkam.
kite (black -)	n. vopkúrúŋ.

knead	v. kaas.
knee	n. vùrún.
kneel down	v. suj.
knife	n. subuur.
know	v. nəmsə.
kunu	n. bur.

l

lake	n. dəm.
lame	n. limbjaari.
lamp	n. fitilà.
land	v. suj.
language	n. vù.
large termite	n. ɕùn.

last year	adv. gusní.
laugh	v. gimááɕ; v. gjamɕə.
lazy	adj. jààdə.
leak, drip	v. ɕjaak.
learn	v. koojá.

leather	<i>n.</i> lààtè (1).
leatherworker	<i>n.</i> bàdúnkù.
leave	<i>v.</i> sor.
leaves	<i>n.</i> waldó (1).
left side	<i>n.</i> naabi.
leg	<i>n.</i> sààn.
lemon	<i>n.</i> lèémú kè fàwnì.
lend	<i>v.</i> ará.
leopard	<i>n.</i> kwààk.
let ferment	<i>v.</i> gaa dúúgǎn sor, <i>see:</i> gaa.
liar	— mur rák vìì, <i>see:</i> mur.
lick	<i>v.</i> batè.
lid	<i>n.</i> gít-fuṅ. <i>n.</i> ṅgèr-fóṅ-kwatè.
lie	<i>v.</i> rak vìì.
lie down	<i>v.</i> taa.
life	<i>n.</i> sùkòòjì.
lift	<i>v.</i> daga.
light	— lap a'àng, <i>see:</i> lap.
lightning	<i>n.</i> kəlídí.
like	<i>v.</i> mbəḷ.
limp	<i>v.</i> djaa.

lion	<i>n.</i> zaakí.
lip	<i>n.</i> kààr kè víí.
live	<i>v.</i> buur.
liver	<i>n.</i> hantá.
lizard	<i>n.</i> ɓǎyṅ.
load	<i>n.</i> nùsə.
locust	<i>n.</i> zûn.
locust-bean tree	<i>n.</i> ɓətkə.
loincloth	<i>n.</i> lààtè (2); <i>n.</i> zàní.
loincloth, woman's clothes (gen.)	<i>n.</i> zàní.
long	<i>adj.</i> mbəgni.
look at	<i>v.</i> ṅgal.
look for	<i>v.</i> kwam.
look like	— tar dàl, dùgà (2), <i>see:</i> tar ₂ .
loosen	<i>v.</i> vìì (1).
lorry	— móótà kè nùúṅ, <i>see:</i> móótà.
lose sth.	<i>v./i.</i> mal.
louse	<i>n.</i> səsər.
love	<i>v.</i> mbəḷ.
lungs	<i>n.</i> hùùhúú.

m

machete	<i>n.</i> àddà.	millet	<i>n.</i> noonó.
mahogany	<i>n.</i> ràṅkè.		<i>n.</i> jààw (2);
maid	<i>n.</i> ṅáṅ-mèḷì.		<i>n.</i> làṅ.
maize	<i>n.</i> bōrāṅ.	millet sp.	<i>n.</i> ɓetər.
malaria	<i>n.</i> zázzabí.	minstrel	— mur lí mòòlò, <i>see:</i> mur.
male	<i>adj.</i> maan.	mirror	<i>n.</i> maduubi.
man	<i>n.</i> maan.	mix	<i>v.</i> vur.
mango	<i>n.</i> máṅgoro.	molar	<i>n.</i> ṅgàràṅká.
mantis	— zùúr kè fíítè, <i>see:</i> zùúr.	money	<i>n.</i> dwààm.
many	<i>adv.</i> pál.	mongoose	<i>n.</i> ɗǎibda.
mare	— zùúr kè mèḷì, <i>see:</i> zùúr.	monkey	<i>n.</i> vùrì.
market	<i>n.</i> kaasuwa.	moon	<i>n.</i> ləbm.
marriage	<i>n.</i> awre.	moonshine	— ləbm kè fíl, <i>see:</i> ləbm.
marrow	<i>n.</i> ɓwààbm.	morning	<i>n.</i> ɓìtənté.
mason wasp	<i>n.col.</i> zúnzùúr.	mortar	<i>n.</i> kunnó.
masquerade	<i>n.</i> mùntsé.	mosquito	<i>n.col.</i> vùrùṅsè.
mat	<i>n.</i> tààṅgèrmá.	mother	<i>n.</i> nààfi.
mate	<i>v.</i> tu (2).	mother goat	<i>n.</i> nààsé maadé, <i>see:</i> nààfi.
measles	<i>n.</i> ɓàrtù.	mountain	<i>n.</i> ɗààj.
measure	<i>v.</i> ləp ₂ .	mouth	<i>n.</i> vìì.
meat	<i>n.</i> ɗùù.	move, stir (int.)	<i>n.</i> mootsá.
medicine	<i>n.</i> wùṅgè.	much	<i>adv.</i> pál.
meet	<i>v.</i> bom.	mucus	<i>n.</i> mbònnè.
melt	<i>v.</i> narké.	mudfish	<i>n.</i> kəkàṅkí.
menstruation	<i>n.</i> wààr (2).	mumps	<i>n.</i> gúmrèèkúm.
middle	— a ɓì kə, <i>see:</i> gja; <i>n.</i> ɓì (1).	murder	<i>n.col.</i> ɗuntə (1).
migrate	<i>v.</i> sor.	murderer	— mur dúú zaar, <i>see:</i> mur.
milk	— tar noonó, <i>see:</i> tar ₂ ; — zà kè máámà, <i>see:</i> zà;	mushroom	<i>n.</i> mbúj.
		musician	— mur lí gàngà, <i>see:</i> mur.

n

name	<i>n.</i> sùŋ.	next year	<i>adv.</i> maní.
nape of the neck	— kààr gwàgèl, <i>see:</i> kààr.	night	<i>n.</i> gùùvòòdó.
narrow	<i>v.</i> lər.	Nile monitor	<i>n.</i> tsááŋ.
navel	<i>n.</i> mbùktá.	nine	<i>num.</i> naturòpsə.
near	<i>n.</i> piit.	nineteen	<i>num.</i> kwadól-natur-wòpsə.
neck	<i>n.</i> gwàgèl.	ninety	<i>num.</i> s̄ir-natur-wòpsə.
necklace	<i>n.</i> ngèr-gwàgèl.	noon	— ʒi fíitə, <i>see:</i> ʒi.
needle	<i>n.</i> àllúurà.	nose	<i>n.</i> jùtsən.
nest	— vùin kə jààʒí, <i>see:</i> vùin.		
new	<i>adj.</i> mbúrní.		

o

oil	<i>n.</i> miir.	orange	<i>n.</i> lèemu.
oil-palm	<i>n.</i> kwáákwa.	ordeal	<i>n.</i> wùngè.
okra	<i>n.</i> kwààjí.	orphan	<i>n.</i> maráája.
old	<i>v.</i> guus (1); <i>v.</i> ʒigór.	ostrich	<i>n.</i> ʒimìnà.
on	<i>prep.</i> və.	other	<i>det.</i> gón.
one	<i>num.</i> láàŋ; <i>num.</i> nà'àŋ.	outside	<i>adv.</i> d̄iin.
onion	<i>n.</i> àlbásà.	overpower	— muŋ ta vul, <i>see:</i> muŋ.
open	<i>v.</i> puŋ.	owl	<i>n.</i> ʒìʒiŋ.
opening of granary	— v̄i-fuŋ, <i>see:</i> v̄i.	owner	<i>n.</i> mur.

p

palm of hand	<i>n.</i> dàból-tàwsè.	plum	<i>n.</i> kwaan.
palm oil	<i>n.</i> mândʒa.	poison	<i>n.</i> gúba.
palm tree	<i>n.</i> ḡigínjà.	poor	<i>n.</i> taláka.
panther	<i>n.</i> kwààk.	porcupine	<i>n.</i> ngùzùn.
parrot	<i>n.</i> ʒuléèŋ.	possess	<i>v.</i> jir.
papaw	<i>n.</i> kabûs.	possessor	<i>n.</i> mur.
pay	<i>v.</i> bijá.	pot	<i>n.</i> ləksə.
pebble	<i>n.</i> kwàránza.	pot for fetching water	<i>n.</i> mùj.
peel	<i>n.</i> kursə; <i>v.</i> wug.	pot gen.	<i>n.</i> sòrtó.
penis	<i>n.</i> mùmwál.	potash	<i>n.</i> pàrdá.
penis sheath	<i>n.</i> kòróórò.	potter	— mur ngín sòrtó, <i>see:</i> mur.
pepper	<i>n.</i> jááʒi.	pound	<i>v.</i> d̄uu.
pestle	<i>n.</i> r̄usun.	pour	<i>v.</i> ʒaa (1).
pick (banana, mango)	<i>v.</i> ngwaj.	pray god	<i>v.</i> faal.
pig	<i>n.</i> àládé.	pregnancy	— vər túù, <i>see:</i> vər; <i>n.</i> t̄ùù.
pigeon	<i>n.</i> kukûl; <i>n.</i> tàttábàrá.	press	<i>v.</i> ngap (2).
place	<i>n.</i> v̄ar.	prick	<i>v.</i> ʒjak.
plait hair	<i>v.</i> tuu.	priest	<i>n.</i> suŋwaari.
plant	<i>n.</i> ʒaa; <i>v.</i> jingáán.	profit	<i>n.</i> káárì.
play	<i>n.</i> ʒi ʒàm-tó.	prostitute	<i>n.</i> kilááki.
plough	<i>v.</i> guu.	protect	<i>v.</i> tsare.
pluck out (leaves)	<i>v.</i> ngwaj.	puff-adder	<i>n.</i> lar-mini.
		pull	<i>v.</i> ʒaa (1).
		pull out	<i>v.</i> tar ₂ (1).

pull up v. **raa**.
 pumpkin n. **ḃòláj**.
 pus — **zà kè wùs**, *see: zà*.
 push v. **nduḡ**.

put n. **ḡaa**;
 v. **gaa**.
 python n. **kardaaaj**.

Q

---

queen bee n. **nààsó dùùm**, *see: nààfi*.
 quiet v. **ḡuugí**.

quiver n. **bùtùúr**.

R

---

rabbit n. **demi**.
 raffia-palm n. **ḡukoor**.
 rain n. **von**.
 rainbow — **ḡábránj kè zúúḡsà**, *see: ḡábránj*.
 ram n. **káro**.
 rat n. **kùsùn**.
 rattle n. **katḡáátḡa**.
 read v. **kwan**.
 reckon v. **mbaatsó** (2).
 red *adj.* **láj**.
 reed n. **kàzínḡééré**.
 refuse v. **ḡüügá**.
 remain, become v. **dim**.
 remember *vx.* **man**.
 remove v. **tar**₂ (1).
 repeat — **ii da**, *see: ii*.
 rest v. **puutḡe**.
 return *v.i.* **min**.
 ribs *n.col.* **miḡgiir**.
 rice n. **ḡinkààpá**.
 rich — **mur kè dwaàm**, *see: mur*.
 ridge n. **zìmbâr**.
 right n. **ḡḡjéé**.
 right side n. **ḡiḡḡfi**.
 ring n. **zóbbe**.

ripe *p.p.* **lààrkónì**, *see: laar*;
 v. **jaḡ**;
 v. **laar**.
 ripen v. **giir**;
v.i. **kugḡó**.
 river n. **gùdúḡ**;
 n. **lààr**.
 road n. **ḡənká**.
 robe — **kùkín kə núúḡ**, *see: kùkín*.
 roll v. **kirḡḡél**.
 roof — **gaam víin**, *see: gaam*;
 n. **booto**.
 room n. **kwàḡá**.
 root n. **ḡurtá**.
 rope (gen.) n. **ḡəskə**.
 rot v. **ras**.
 round *adj.* **giḡḡḡél**.
 rub v. **kaatá**.
 rubbish heap n. **ḡíḡḡí**.
 ruin n. **dùl-viin**.
 ruins n. **baḡḡo**.
 rule n. **iikú**.
 run v. **kəḡír**.

S

---

sacrifice n. **wààr** (1).
 saddle — **vàr kè sònè**, *see: vār*;
 n. **sərdí**.
 saliva n. **jàáj**.
 salt n. **mààs**.
 sand n. **kùḡtsà**.
 saw n. **zàrtò**.
 say v. **wul**₂.
 scar n. **dùdùr**.
 scatter v. **ḡaa** (1).
 scorpion n. **riindú**.
 scrape (clean) v. **ḡwoj**.
 scratch v. **jurwáák**.
 season n. **waatón**.
 seat — **vàr-sóni**, *see: vār*.

see v. **ḡgal**.
 seed n. **tsəltə**.
 seize v. **kap**.
 sell v. **iip**.
 send (so do sth) v. **gəḡm** (1).
 separate v. **ḡəl**.
 servant n. **kùn viinì**.
 sesame n. **wàḡdà**.
 set a trap — **ḡaa tárkò**, *see: ḡaa*.
 set bones — **nat tsəlì**, *see: nat*.
 seven *num.* **usu-mááj**.
 seventeen *num.* **kwadəl-usu-mááj**.
 seventy *num.* **ḡir-usu-mááj**.
 sew v. **rip**.
 shade n. **gùḡsón**.

shake	v. <i>səsər</i> .	sneeze	v. <i>ditsu</i> .
shame	v. <i>kobál</i> .	snore	v. <i>ʒərgeet</i> .
share out	v. <i>biljeen</i> .	soil	n. <i>jaafə</i> .
sharp	v. <i>wul₁</i> .	some	det. <i>gón</i> .
	id. <i>pjém-pjén</i> .	son, boy	n. <i>kùn</i> .
sharpen, whet	v. <i>liid</i> (2).	song	n. <i>sər</i> .
shea-butter tree	n. <i>ɲaa-kwáàrà</i> .	son-in-law	— <i>tùr kə ɲán gúúgé</i> , see: <i>tùr</i> .
sheep	n. <i>təm</i> .	soot	n. <i>gəgár</i> .
shell	n. <i>kursə</i> .	sorcerer	— <i>mur ʒirkə</i> , see: <i>mur</i> .
shield	n. <i>gàrkwà</i> .	sorrel	n. <i>rammá</i> .
shin	n. <i>vèŋlég</i> .	soup	n. <i>məʒeén</i> .
shine	v. <i>ʒjír</i> .	sour	v.i. <i>ʒaw vù</i> , see: <i>ʒaw</i> .
shirt	n. <i>kùkín</i> .	sow	— <i>àládé kə mətʒi</i> , see: <i>àládé</i> ;
shoe	n. <i>tààkààlmi</i> .		v. <i>jìŋgáán</i> ;
shoot	v. <i>mboj</i> ;		v. <i>ʒaa</i> (2).
	v. <i>mbwaa</i> .	speak	— <i>wul vù</i> , see: <i>wul₂</i> .
shoulder	n. <i>wàmʒə</i> .	spear	n. <i>zaw</i> .
shout (= throw a cry)	v. <i>muŋ gəgààjí</i> , see: <i>muŋ</i> .	spend a long time	v. <i>ndaaj</i> (2).
show sth.	v. <i>ʒit</i> .	sperm	— <i>ʒà kə múmwál</i> , see: <i>ʒà</i> .
shrew	n. <i>ʒaaba</i> .	spider	n. <i>ʒùùn</i> .
shrub producing red berries	n. <i>ʒiní</i> .	spin	v. <i>tar₁</i> .
shut, close	v. <i>ʒjaŋ</i> .	spinning stick	n. <i>mazari</i> .
sickle	n. <i>làbɔʒi</i> .	spirit	n. <i>jatər</i> .
silk cotton tree	n. <i>mbəràán</i> .	spit	— <i>mbwaa jááŋ</i> , see: <i>mbwaa</i> .
silver	n. <i>ázùrpà</i> .	spoon	n. <i>ʒóókàlì</i> .
sing	— <i>gəm sər</i> , see: <i>gəm</i> .	spread	v. <i>taf</i> .
singer	— <i>mur gəm sər</i> , see: <i>mur</i> .	sprout	v. <i>taj</i> .
sister-in-law	n. <i>ɲa-nááʒi-gəɔʒi</i> .	squat	v. <i>luur</i> .
sit down	v. <i>sən</i> .	squeeze, wring out	v. <i>ʒərgə</i> .
six	num. <i>lim</i> .	squirrel	n. <i>ʒàʒi</i> .
sixteen	num. <i>kwadól-lim</i> .	stab	v. <i>ʒjak</i> .
sixty	num. <i>ʒir-lim</i> .	stalks	n. <i>kàŋ</i> .
skin	n. <i>kuur</i> ;	stallion	— <i>ʒùúr kə mààn</i> , see: <i>ʒùúr</i> .
	n. <i>lààtə</i> (1);	stand	v. <i>ʒeer</i> .
	v. <i>lut</i> .	stand up	v. <i>sor</i> .
skink-lizard	n. <i>bìʒiwáála</i> .	star	n. <i>ʒjààr</i> .
skull	n. <i>kwat-gaam</i> , see: <i>kwatə</i> .	stick	n. <i>mbùùts</i> ;
sky	n. <i>ʒjír</i> .		v. <i>kapá</i> .
slaughter	v.t. <i>ʒaw</i> (3).	sting	v. <i>mbwaa</i> .
slave	n.col. <i>vjàànsón</i> .	sting, quill of insect	n. <i>mbàrà</i> (2).
slavery	n. <i>bàwtà</i> .	stirring stick	n. <i>ʒidə</i> .
sleep	v. <i>ndəbáát</i> .	stomach	n. <i>kùkúʒ</i> .
sling	n. <i>ʒábráŋ</i> .	stone	n. <i>ɔààj</i> .
slip	n. <i>kwalili</i> .	stop	v. <i>ʒeer</i> .
slippers	n. <i>sílpàs</i> .	stork	n. <i>ʒààmú</i> .
small	adj. <i>tsàáŋ</i> .	straight	n. <i>sánta</i> .
smash	v. <i>pas</i> .	straight on	id. <i>táŋ-táŋ</i> .
smell	n. <i>zòŋtə</i> ;	straw	n. <i>kàŋ</i> .
	v. <i>kaam</i> ;	strengthen	v. <i>luurdó</i> .
	v. <i>zòŋtə</i> .	strike fire	v. <i>bəs</i> .
smithy	— <i>vùn kə gúpì</i> , see: <i>vùn</i> .	strip off	v. <i>wugó</i> .
smoke	n. <i>jukwááj</i> .	strong	v. <i>laktó</i> .
smoke (tobacco)	— <i>ʒjaa tààbá</i> , see: <i>ʒjaa₁</i> .	struggle	n. <i>nɔʒàl</i> .
smooth	v. <i>tolgə</i> .	suck	v. <i>ʒuu</i> .
snail	n. <i>nónáála</i> .	sue	v. <i>ʒjír</i> .
snake	n. <i>jùʒi</i> .	suffer	v. <i>taajir</i> .
snap (a thread)	v. <i>baʒə</i> .	sugar cane	— <i>kàŋ ndzəlínì</i> , see: <i>kàŋ</i> ;
snare	n. <i>àʒúúta</i> .		n. <i>ràké</i> .

sun	<i>n.</i> fùt (1).	sweep	<i>v.</i> saad.
sunshine	— zà fùtò, <i>see:</i> zà.	sweet potato	<i>n.</i> laawur.
swallow	<i>v.</i> dətə.	swell	<i>v.</i> fii.
swarm of bees	— ká nààsə duum, <i>see:</i> duum.	swimming	<i>n.</i> bááma.
swear	<i>v.</i> fiir.	sword	<i>n.</i> àddà.
sweat	<i>n.</i> sùlwààŋ.		

t

tail	<i>n.</i> kiir.	tick	<i>n.</i> kàt-bòbóŋ.
take	<i>v.</i> ɓag; <i>v.</i> kap.	tie	<i>v.</i> nat; <i>v.pl.</i> naat.
tamarind	<i>n.</i> ɕùúŋ.	tin	<i>n.</i> kùzà.
tame	<i>v.</i> zig.	tired	<i>v.</i> mbop.
tan	<i>v.</i> liit.	tobacco	<i>n.</i> tààbá.
tan-bark	— wùùŋ kə lúúrdə lààt, <i>see:</i> wùm.	today	<i>n.</i> jáágúni.
tanner	— mur líid lààt, <i>see:</i> mur.	tomato (bitter)	<i>n.</i> kan ndzəlíní, <i>see:</i> kannə.
teach	<i>v.</i> zig.	tomorrow	<i>n.</i> àndó.
tear	<i>v.</i> ɕaktá.	tongs	<i>n.</i> awartaki.
tears	<i>n.</i> zàləm.	tongue	<i>n.</i> nəsón.
tell	<i>v.</i> wul ₂ .	tooth	<i>n.</i> ʃàn.
ten	<i>num.</i> kwatu.	tortoise	<i>n.</i> kùkùrbí.
termite	<i>n.</i> mbúmbùút.	totem	<i>n.</i> nam.
termite hill	— vùn kə ɕín, <i>see:</i> vùn.	touch	<i>v.</i> dəp.
testicle	<i>n.</i> kwààdó.	town	<i>n.col.</i> ɗààj.
thank	<i>v.</i> mbwaal.	track	<i>n.</i> ɗənká.
theft	<i>n.</i> məgərtá.	trade	<i>v.</i> iip.
there	<i>adv.</i> agéé.	trap	<i>n.</i> tàrkó.
they	<i>pro.</i> ɕààné.	tree	<i>n.</i> jaantsón.
thick	<i>id.</i> tókrək.	tremble	<i>v.</i> səsər.
thief	<i>n.</i> məgər.	trousers	<i>n.</i> wàndó.
thigh	<i>n.</i> ɕiŋ.	trunk of tree	<i>n.</i> ɕi (2).
thin	<i>id.</i> lép-lép.	truth	<i>n.</i> nɕaman.
thing	<i>n.</i> nùisə.	try	<i>v.</i> bitá.
think	<i>v.</i> lumpaasa.	turban	<i>n.</i> ràwání.
thirst	<i>n.</i> ɓàfə.	turkey	<i>n.</i> tàlótàló.
thirteen	<i>num.</i> kwadól-máàj.	turn	<i>v.</i> ʃiŋ.
thirty	<i>num.</i> ʃir-máàj.	turn round	<i>v.</i> ʃiŋ.
this year	<i>adv.</i> nagúni.	tusk	— ʃàn kə gúwà, <i>see:</i> ʃàn.
thorn	<i>n.</i> jibgə.	tuwo	<i>n.</i> nəŋ.
thou	<i>pro.</i> kjàáni.	twelve	<i>num.</i> kwadól-mbəfi.
thousand	<i>num.</i> labi-kwatu.	twenty	<i>num.</i> ɓan-mbəfiiri.
thread	<i>n.</i> zàré.	twenty-one	<i>num.</i> ɓan-mbəfi-na'aŋ.
three	<i>num.</i> máàj.	twins	<i>n.col.</i> tàgààj.
thresh	<i>v.</i> lii (2).	twist	<i>v.</i> liid (1).
throat	<i>n.</i> màkóógòrò.	two	<i>num.</i> mbəfi.
throw	<i>v.</i> muŋ.	two hundred	<i>num.</i> labi-mbəfi.
thunder	<i>n.</i> foráŋ.		

u

ugly	<i>n.</i> vìis.	unload	<i>v.</i> sur.
ululation	<i>n.</i> gùùdà.	unroll	<i>v.</i> taa.
uncle	<i>n.</i> kááwù; <i>n.</i> ku-nááʃí-vaʃí.	untie	<i>v.</i> waa.
under	<i>v.</i> ndoŋ.	urinate	<i>v.</i> jiid ɓizá.
		urine	<i>n.</i> ɓìzà.

V

vagina	<i>n.col.</i> zìgèr.	vomit	<i>v.</i> giŋgi.
veins	<i>n.</i> ɖííɖíja.	vulture	<i>n.</i> áŋgulu.
village	<i>n.col.</i> ɖáàj.		
voice	<i>n.</i> ndzər.		

W

waist	<i>n.</i> miis.	where?	<i>adv.</i> èén.
walk	<i>v.</i> ɖəj.	whip	<i>n.</i> vollə.
walking stick	<i>n.</i> mbùùts.	whistling	<i>n.</i> ʃawra.
wall of compound	<i>n.</i> mbòj.	white	<i>adj.</i> fñl.
wall of room	<i>n.</i> ɖuruŋ.	white egret	<i>n.</i> bélbéla.
want	<i>v.</i> mbəɟ.	who?	<i>quest.</i> wànej.
war	<i>n.</i> jaakí.	wide	<i>v.</i> lər.
warm	<i>v.</i> nan.	widen	<i>v.</i> lər.
wart-hog	— àládé kè ndér, <i>see:</i> àládé.	widow	— gèd gùùrì, <i>see:</i> gèdè.
wash	<i>v.</i> voɬ; <i>v.</i> waɬ.	widower	<i>n.</i> gùùrì.
wasp	<i>n.col.</i> bùbùjì.	wife	<i>n.</i> gèdè (1).
water	<i>n.</i> zà.	wind	<i>n.</i> jatər.
water melon	<i>n.</i> kaŋkana.	wing	<i>n.</i> gəɟjap.
water place	— vər kè ɬjáá zà, <i>see:</i> vər.	winnow	<i>n.</i> kìpté; <i>v.</i> fot.
we	<i>pro.</i> ɲààné.	wipe	<i>v.</i> kwaŋ.
weapon	<i>n.</i> màkààmì; <i>n.</i> ŋgèr-kè-ndɖal.	witch	— gèt ɬìrkè, <i>see:</i> gèdè.
wear	<i>n.</i> ɬaa.	witchcraft	<i>n.</i> ɬìrkə.
weave	<i>v.</i> ŋgiin; <i>v.</i> tuu.	with	<i>conj.</i> ɰ.
weaver	— mur túj, <i>see:</i> mur.	woman	<i>n.</i> gèdè (1).
weed	<i>v.</i> warzá.	wood	<i>n.</i> nàràŋ.
well	<i>n.</i> rùɖíja.	work	<i>n.</i> kinnè.
wet	<i>v.t/i.</i> ɖɟig.	world	<i>n.</i> zəl.
what?	<i>quest.</i> náŋ.	worm	<i>n.</i> zìbər.
wheat	<i>n.</i> àlkámà.	wound	<i>n.</i> var.
when?	<i>adv.</i> jemɬí.	wrap up	<i>v.</i> nadá.
		write	<i>v.</i> ndzəráák.

Y

yam	<i>n.</i> guɟən.
yellow	<i>adj.</i> jérá'a.
yesterday	<i>n.</i> àmni.
you (pl.)	<i>pro.</i> kjààné.
young	<i>adj.</i> tsàáŋ.
younger sister	<i>n.</i> ŋa-nááɬí-tsapí.